

ZUG

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΤΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ ΚΠ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ
Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
*Ἀρχοντος Διδασκάλου τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας*

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς "Θεολογίας,"

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1928

709

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ, ΚΠ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

Ἐρχοῦτος Διδασκάλου τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς "Θεολογίας,"

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΗΣΙ

ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44

1928

2976

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

συνεχῶς συναβίβω γὰρ χαλκῶς σφύρα

κ. Σ. Ζηδερῆς

ὅτι ἐπιτεταῖ ἐδραῖς δευτέρως

ἰ. ἀπονοῦ

Β.Α.Μ.

Νέα Κοκκι

15/1/929

ἐκ τῆς ἀναχωρητικῆς

ἐδρασίαις ἐπιτεταῖ ὑδραυλικῶς

συνεχῶς σφύρα χαλκῶς

Β.Α.Μ.

ΒΑΦΕΙΑΔΗ ΑΠ.
ΚΙΟΥΡΤΣΟΓΛΟΥ ΜΙΧ.
ΜΙΡΜΙΡΟΓΛΟΥ ΒΛ.
ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ ΜΙΧ.
ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΟΥ ΣΠ.

ἐφόροις τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς
τιμιωτάτοις

εἰλικρινοῦς προσιτρίσεως καὶ τιμῆς
ὑπόδειγμα μικρὸν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑΙ ΠΗΓΑΙ

- Codex Tubingensis Mb 19.
 Codex Tubingensis Mb 30.
 Codex Tubingensis Mb 37.
 Belon du Mans P. Observations de... Singularités et choses memorables... Paris, 1555. 4o.
 Chalandon F. Alexis Comnène, Paris 1900.
 M. Crusii Turcograecia. Basileae, 1584.
 » » Germanograecia Basileae, 1584.
 » » Πολίτευμα Ουράνιον, Tybingae, 1578, 4o.
 Gerlach St. Türkisches Tagebuch. Franckfurt, 1674.
Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου Ἄπαντα τὰ Εὐρισκόμενα, τ. πρῶτος Paris, 1928.
 Legrand E. Bibliogr. Hellénique, Paris 1885—1906.
 Μυστακίδου Β. Α. Ἔργα.
 Schweigger Sal. Reyssbeschreibung... nach Cons)pel und Jerusalem... Nürnberg, 3κδ. 1613, 4o.
 Schmid W. Verzeichniss d. griechischen Handshriften.... Tübingen.

Ἄλλαι ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Σημειώσεων.

- Παρενθέσεις ἀπλαῖ () δηλοῦσιν ἐξηγήσεις ἢ προσθήκας
 Παρενθέσεις γωνιώδεις [] » διορθώσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐν στενῇ συνόψει.

Μαρτῖνος Κρούσιος }
Στέφανος Γερλάχιος } Σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν
Σολομῶν Σιωπικὸς } ΚΠόλει ἡμετέρους.

Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς — Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς — Μάξιμος ὁ
Μαργούνιος — Ματθαῖος Ἱερομόναχος — Συμεὼν Καβάσιλας
— Ἱεροκλήρυκες. Κήρυγμα Θείου Λόγου — γλῶσσα, θέματα τοῦ
κηρύγματος.

Ναοὶ : Παναγίας Παμμακαρίστου, ἐν Φαναρίῳ — Παναγίας
Χρυσοπηγῆς, ἐν Γαλατᾷ.

Πατριάρχαι : Γεννάδιος ὁ Σχολάριος — Ἱερεμίας Β' (ὁ Τρανὸς)
— Κύριλλος Λούκαρις — Ἀθανάσιος Πατελάρος — Σωφρόνιος Β', ὁ
ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

Συλλογαὶ Ὁμιλιῶν (Διδαχῶν) κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας μετὰ
τὴν Ἄλωσιν — Ἀθανάσιος Ρήτωρ, ὁ λατινόφωνος. — Ὁρθοδοξίας
ἐορτὴ καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

Κώδικες χειρὸς : Ἀναγραφή τῶν ἐν τῷ κώδ. Μβ 30.

Πανομοίωτον σελίδος 27 τοῦ κώδικος τούτου.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ

ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ ΚΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

§ 1. ΜΑΡΤΙΝΟΣ Ο ΚΡΟΥΣΙΟΣ, (1526—Φεβρ. 1607) ὁ τῆς γηραιᾶς Τυβίγγης διδάσκαλος *γραικολατίνος*, ἐνδιαφερόμενος πολὺ, ὡς ἐπανειλημμένως ἔγραψα καὶ ἔδειξα ¹, καὶ διὰ τὴν νέαν Ἑλληνικήν, διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικὰ παιδευτήρια καὶ τὰ πατριαρχικὰ πράγματα, ἔγραψεν εἰς Θεοδόσιον τὸν Ζυγομαλᾶν, τὸν *θεόςδοτον* αὐτῷ φίλον, ᾧ τι *θεόθεν*. . . *δεδομένῳ ἐξύγη*, παρακαλῶν ἵνα καὶ αὐτὰ τὰ *ἀπερριμμένα γράμματα*, ὁποῖα οὖν καὶ αὐτὰ τῶν μαθητῶν τῆς Π. Μεγάλης τοῦ Γ. Σχολῆς τὰ θέματα διαπέμψῃ καὶ τοῦτο ὅπως λάβῃ γνῶσιν καὶ τῆς ὁμιλουμένης τότε ἢ γραφομένης γλώσσης καὶ τῶν ιδιωμάτων αὐτῆς ².

Ἐὸ Θεοδόσιος, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰωάννης, ἦσαν εἰς θέσιν

1. Καὶ πρότερον ἐν μικραῖς Διατριβαῖς, κυρίως ὁμως ἀπὸ τοῦ 1898 ἐν τῇ *Revue des E. Grecques* σ. 285—306 καὶ τῷ 1914-5 ἐν *Forschungen...* z. *Gesch: d. Mittelalters u der Neuzeit* - πρὸς τιμὴν τοῦ D. von Schäfer ἐν πανηγυρ: τόμῳ: σ. 505, 508 κ. ἐ. Jena (1915) καὶ ἰδιαιτέρως.

2. *T u r c o g r a e c i a*, Basileae, 1584 σ. 433, 435, 447.

3. *Αὐτόθι*, σ. 500. Βλ.: *Θεματοεπιστολὰς* ἐν σ. 347-370. Ἐπίσης *πεβλ:* καὶ σ. 197, 205, Μαρτίου 16, 1577. Ἐν τῇ 216 σελίδι φέρεται:

«.. Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, γράφει ὁ Θεοδόσιος, ἐσημειωσάμην χάριν σοῦ, > σοφώτατε κύριε Μ. Κρούσιε, ἵνα ἐνωτισθεῖς, πῶς τὴν ἀπλήν ταύτην προ- > φέρουσι φωνήν, εἴτε κοινήν: τὴν ἔχουσαν καὶ Ἑλληνικὰς λέξεις καὶ ἀπὸ > ἄλλων γλωσσῶν: οἱ γὰρ πλησιάζοντες Λατίνοις, τίνας φωνὰς ἀναμγνύου- > σιν· οἱ Ἀγαρηνοῖς ὁμοίως· οἱ Βουλγάροις, ὡσαύτως. Καὶ ἔτι ἔχουσι καὶ > ἰδιώματά τινα ἐν τῇ προφορᾷ. Ἠλλήν ὁ εἰδὼς λαλεῖν ἀπλῶς μίαν τῶν δια- > λέκτων, ὡσεὶ οἱ Βυζάντιοι τυχόν, ἢ... [δύναται] ἵνα καταλαμβάνῃ καὶ > ἀκούῃ καὶ τὰς λοιπὰς, διαφερούσας καὶ ἐν προφορᾷ, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐν > λόγοις τισίν· ἢ πλέον δὲ βάρβαρος ἔστι ἢ τῶν Ἀθηναίων... ἦν τις, εἰ εἴπη > κατὰ διάμετρον, οὐκ ἂν ἀμάρτοι.»

Ἐσημειώθη ὅλον σχεδὸν τὸ μέρος, διότι ἐν οἰκείῳ μέρει γενήσεται λό- > γος τις περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἱεροκηρύκων...

ἵνα ὑπηρετήσῃσι τῷ φιλέλληνι τῆς Τυβίγγης διδασκάλῳ, καθότι πατήρ καὶ υἱὸς εἶχον καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀρχιερέων τοῦ πατριαρχικοῦ Θρόνου ἀλληλογραφίαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, ἦσαν δὲ διευθυνταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς πατριαρχικῆς Σχολῆς, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς πατριαρχικῆς ¹. Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

§ 2. Ὅτε λοιπὸν ὁ τοῦ Κρουσίου ἠγαπημένος μαθητὴς **Στέφανος ὁ Γερλάχιος** (Stephan Gerlach), ὁ τῆς ἐν Κ)Πόλει γερμανικῆς πρεσβείας ἱερέυς, ὁ σοφὸς **θεολόγος καὶ ἐκκλησιαστικὸς**, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν οὐχὶ ἄνευ λόγου Ἰωάννης ὁ Ζυγομαλᾶς, ὁ τοῦ Θεοδοσίου πατῆρ, ὁ **μέγας πατριαρχικὸς ἐρμηνεύς** ² ἀνεχώρει ἐκ Κ)Π ἵνα εἰς τὰ ἴδια ἐπανέλθῃ καὶ ἔδραν διδασκαλίας ἐν τῇ Τυβιγγαίᾳ Ἀκαδημίᾳ ἀναδεχθῆ, ἔλαβε παρὰ τούτου ἐπιστολὴν προωρισμένην διὰ τὸν Κρούσιον **Μαῖου ὑστερινῆ** [ἡμέρα] τοῦ 1578 κειρονοσμένην. Ἐν ταύτῃ ὁ πατήρ Ζυγομαλᾶς καὶ διὰ γραφῆς διεβίβαζεν εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου διὰ τὸ ἐν καιρῷ διαπεμφθὲν αὐτῷ «ἔξοχον καὶ τίμιον ὄρολόγιον», ἅμα δὲ διεμήνυεν ὅτι τὸν Γερλάχιον ἐπεφόρτισεν ἵνα διακομίσῃ δι' αὐτὸν καὶ **μικρὰ ἅττα ἔγγραφα ποικίλα**, ὑποσχόμενος ὅτι καὶ ἄλλα πέμψει φιλικῶς καὶ ἀόκνως, εἰ ἀρέσκῃ διότι ὅ,τι καὶ ἂν ἐπεμψεν ἢ πέμψει πρῶττει ρητότατα **χαριζόμενος αὐτῷ** ³.

§ 3. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα μικρὰ τε καὶ μεγάλα διεσώθησαν, εὐμενείᾳ τύχης καὶ τῇ φιλελληνίᾳ τοῦ Κρουσίου ἐν ἀναμείκτῳ κώδικι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης ὑπ' ἀρ. καὶ γρ. Μβ 30. Ὁ κώδιξ

1. Turcogr. σ. 465—466. Πρβλ. καὶ τὰς Annotationes αὐτόθι ἐν σ. 510—511.

2. *Αὐτόθι*, σ. 446. Σημειώσεως ἄξιον ὅτι ὁ πατήρ Ζ. ἐν τῇ ἐπιστολῇ εὐχαριστεῖ τῷ Κρουσίῳ καὶ διὰ τὰ ἀποσταλέντα αὐτῷ ὁμοίως καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ **ὄρολόγια**, ἀνθ' ὧν γράφει «Κύριος ἀντιδοίη σφῶν ἀνθ' ἐνὸς ἑκατόν». Τὰ ὄρολόγια ταῦτα ἦσαν ἄξια λόγου, χαρίεσσαν εἶχον ὠραιότητα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις προστίθησι τὰ ἐξῆς ἀξιόλογα ρήματα «σημαίνουσι δ' οὐ μόνον ὄρας ἀλλὰ καὶ φιλίας ἀρίστης τεκμήρια» Ὅρα σ. 460.

Καὶ ἡ **ἀνταλλαγὴ δώρων** ἀξίζει ἵνα τύχῃ ἰδίου ὀλιγοσελίδου ἄρθρου. Ὁ τοῦ Γερλαχίου διάδοχος **Σουηκκῆρος** (S. Schweiger) ἐπεμψε τῷ Κρουσίῳ «effigies duorum amicorum nostrorum Graecorum: τὴν τοῦ πρώτου ἐρμηνεύως καὶ τὴν τοῦ πρωτονοταρίου (utriusque Zygomalae) quas primis lineis adumbravi» Crusii Germanograecia σ. 231. «Τὰς εἰκόνας ὁ Κρούσιος ἐφύλαττε καὶ ἐν κειμηλίοις εἶχε» σ. 232.

3. Πρβλε: σημ. 3 ἐνταῦθα τῆς 1 §. Turcograec: σ. 216. Ὅρα καὶ κατωτέρω.

χαρτῶς τετάρτου σχήματος ($15\frac{1}{2}$ — $16\frac{1}{2}$ × 21—22 ἐκ.) φέρει μὲν τὸν τίτλον *Conciones*, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ τελευταίου τῶν φύλλων, ἅτινα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου προσκεκολλημένα εἶναι, ὁ Κρούσιος ὡς ἐξῆς τὸν τίτλον ἀναγράφει: *Conciones, epistolae et exercitia Barbarograecae linguae ex Constantinopoli, mihi M. Martino Crusio Tubingam missa 1578.*

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος τούτου εἶναι ποικίλον, διαφόροις χερσὶ γεγραμμένον, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ δειχθήσεται ¹. Ἐν πρώτοις τοῦ περιεχομένου ἀπαντᾷ ὁ **Λόγος** Ἰωάννου τοῦ Ζυγομαλά, τὸν ὁποῖον αὐτῇ λέξει δημοσιεύω ὡς ἀνέκδοτον ὄντα. Ὁ λόγος εἶναι ἰδιόγραφος τοῦ ρήτορος καταλαμβάνει δὲ ἡριθμημένας ὑπὸ τοῦ Κρούσιου ἐν τῷ κώδικι σελίδας ἕξ πρὸς ταῖς εἴκοσι ², τῆς 4ης καὶ 5ης μεινάσης ἀγράφου, ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας **ἐπ' ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ**, κατὰ ποῖον ὅμως ἔτος δὲν ἀναγράφεται—οὐδ' ἐξετάζω—πάντως κατὰ τὸ 1578 ἢ πρὸ τούτου, διότι ὁ μὲν Γερλάχιος ἀνεχώρησεν ἐκ ΚΠόλεως τῇ 4ῃ Ἰουνίου τοῦ ἔτους τούτου ³, ὁ δὲ Κρούσιος ἐσημείωσεν ὑπὸ τὴν πῆξαν «πόνος καὶ χεῖρ » Δ. Ioannis Zygomalae, doctoris Magnae Ecclesiae, apud Pa- » triarcham, D. Hieremian, Constantinopoli. Ille mihi missit » per D. Steph. Gerlach et accepi ego M. Crusius Tybingae 19 » Decemb. 1578».

§ 4. Ὁ λόγος οὗτος, ὄν, ὡς σημειοῦται λατινιστὶ ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ἄνω ῥα, ἤρξατο ἀναγινώσκειν (incipi legere) τῇ 1ῃ Μαΐου τοῦ 1579 ἐπιγράφεται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ζυγομαλά «**Λόγος περὶ ἀξύ- » μων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς ἐκκλη- » σίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ**» ⁴. Ἐκ τοῦ οὕτως ἐχοντος τίτλου δυνατὸν ἵνα προβληθῇ τὸ ἐρώτημα μήπως ἐλέγετο, ἀπηγγέλλετο, ἐξεφωνεῖτο δῆλα δὴ στερεοτύπως κατὰ πᾶσαν ἐπέτειον τῆς Ἑορτῆς; Εἶναι τοῦτο πιστευτόν; διότι καὶ ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος σχεδια-

1. Ὅρα καὶ W. Schmid, Verzeichnis d. griech. Handsch. zu Tübingen, 4a, 1902 σ. 55 κ. καὶ πρότερον ἐν R. E. Grecques, 1898, 286 ὑπ' ἐμοῦ.

2. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ λόγου τούτου ἀκριβῶς γενομένου κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέδειξα δι' ὀλίγων σειρῶν γράφων περὶ τῆς ἑορτῆς, ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰθισμένα οὐκ ἦν φωνή, οὐδὲ ἀκρόασις παρὰ τοῖς ἀρμοδίους ἐπὶ Τσατίσου τοῦ πατριάρχου (σ. 400, Ἐκκλησιαστ. ἀλήθ. 1895) Ἀνθίμου.

3. Türkisches Tagebuch, ἐν Φραγκφούρτῃ, 1674 μέγα σχῆμα, σ. 505.

4. Ἐλλείπουσιν ἐν τῷ ἰδιογράφῳ αἱ ὑπογεγραμμένα καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ι καὶ υ στιγμαί.

σθείσας Ὁμιλίας ἀφῆκεν ἵνα ἀναγινώσκονται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις 1. Μὴ λησμονηθῆτω ὅτι ὁ πατήρ Ζυγομαλᾶς τὸ ὄφρικόιον τοῦ ρήτορος ἔχων προεχειρίσθη festo Paschalis τοῦ 1576 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου **μέγας ἐρμηνευτῆς** τῶν Θεῶν Γραφῶν, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς **Τουρκογραφικίας** γινώσκομεν 2 καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χειροθετηθεὶς τῷ ἐκκλησιασμάτι συνεσιάζη. Ὅτι δὲ καὶ πρότερον συνείθιζεν ἵνα κηρύττῃ τὸν θεῖον λόγον, ἀναμφισβήτητον.

§ 5. Τὸ ἐπ' **ἐκκλησίας κηρύττειν**, τὸ ἀπ' ἄμβωνος ἢ ἀπὸ τοῦ θρόνου ἢ τοῦ παραθρόνου διδάσκειν καὶ νοθετεῖν τὸν λαὸν καὶ εἰς τὰ πάτρια στηρίζειν καὶ πρότερον μὲν καὶ πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ μετ' Αὐτὴν ἀμέσως ἐν ἐκείνοις τοῖς στενοῖς χρόνοις ἐθεωρεῖτο καθήκον ἱερόν, πατριωτικόν. Τὸ παράδειγμα ἔδιδεν ὁ ἡγούμενος τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸς δηλοῦν ὁ πατριάρχης, ὡς ὅλοι οἱ πατριάρχαι. Διότι κατὰ τὸν γνωστὸν κανόνα τῆς **Πενθέκτης** *δεῖ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν >προεστῶτας ἐν πάσαις μὲν ἡμέραις, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς Κυριακαῖς >πάντα τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν τοὺς τῆς εὐσεβείας λό->γους, ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἀναλεγομένους τὰ τῆς ἀληθείας νοήματά >τε καὶ κρίματα, μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ἤδη τεθέντας ὅρους ἢ τὴν ἐκ >τῶν Θεοφόρων Πατέρων παράδοσιν. Καὶ εἰ γραφικός τις ἀνακινή->θειή λόγος, μὴ ἄλλως αὐτὸν ἐρμηνευέτωσαν ἢ ὡς ἂν οἱ τῆς ἐκκλη->σίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι διὰ τῶν οἰκείων συγγραμμάτων παρέ->θεντο...> Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἐρμηνείας οἱ ἀκροαταὶ ἐν γνώσει ἐγένοντο τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἀποβλήτων καὶ ἀσυμφόρων διὰ τὸν χριστιανικὸν καὶ εὐσεβόφρονα βίον. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ Γεώργιος, λαϊκός ἔτι ὢν καὶ τὸν τίτλον τοῦ **Καθολικοῦ Κριτοῦ τῶν Ρωμαίων** ἔχων μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τὸν τοῦ **καθολικοῦ σεκρεταρίου τοῦ βασιλέως**, αυτοκρατορικῆ εὐμενείᾳ, προσλαβὼν ἐδίδασκεν ἐν τῷ Βασιλικῷ Τρικλίνῳ, τακτικὸς κήρυξ, κατὰ Παρασκευὴν ἐκάστην, παρόντων τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, θέματα βεβαίως ἀντλῶν καὶ ἐκ τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ—παρῆν, ὡς γνωστὸν καὶ ἐν αὐτῇ— συζητηθέντων ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ **Ἐνώσει** 3.

1. *Ὁρα κατωτέρω.

2. σ. 497. «Rhetor. I. Z... μέγας (Doctor S. paginae) in Templo, cum impositione manum et commendatione ad populum, à Patriarcha creatur est.

3. Τὰ χειρόγραφα ἦσαν ἤδη πρὸς τύπωσιν ἑτοιμα, ὅτε εὐμενείᾳ ἀληθοῦς φίλου, τοῦ ἐπιτίμου κ. Ξενοφάντος Σιδερίδου, ἐδεξάμην ἐνταῦθα εἰς τὸ **Νέον Κουρί**, τὸ ἀλιευτικόν, ἐν ᾧ καὶ προσέφυγον καὶ διαμένω, θεσπέσιον

Ὁμιλιαν τοιαύτην τοῦ Σχολαρίου ἐν τῷ παλατίῳ πρὸ τῆς Ἀλώσεως ρηθεῖσαν τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἔτι ἐν τῷ τῶν κοσμικῶν σχήματι τυγχάνοντος σήμερον δυνάμεθα ἴν' ἀναγνώσωμεν ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἐκδοθέντι πρώτῳ τόμῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ (σ. 137-149) καὶ μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἄλλους ἐν τῷ *ναφ τῆς Παμμακαρίστου (Φετχιγιέ Δζαμι)* τῷ δοθέντι δι' ἐγκατοικίαν τοῦ Πατριαρχοῦ τῶν Ὁρθοδόξων μετὰ τὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (Φατίχ) γραφέντας ἢ ἀναγνωσθέντας *ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ τῇ παραίτησει τοῦ Πατριαρχείου*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος περὶ Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ μέρει τούτῳ σημειωθήτω ὅτι ὁ Γεννάδιος αὐτὸς διέσωσεν ἡμῖν ἐν κώδικι χαρτῶν αὐτογράφῳ τεθησαυρισμένῳ δ' ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ἄθῃ καὶ ὁμιλίαν ρηθεῖσαν *δύο* ἔτη πρὸ τῆς Ἀλώσεως *«εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῇ πρώτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν»* ¹.

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ καθήκον μου θεωρῶ ἴν' ἀναγράψω εἶδῃσιν νέαν σαφεστέραν ὅτι ὁ Γεννάδιος, οὗ τὴν στάσιν ἐπὶ τῇ ἐτοιμασθείσῃ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1452 (ἦτοι ἑξάμηνον πρὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῆς Ἀλώσεως) καινοτομίᾳ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως (ἱερουργία Ἰσι-

δῶρον, τὸν πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον τῶν Ἀπάντων «Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου» (Paris, 1928), ᾧ συνῆπται καὶ τὸ τοῦ σοφοῦ δωρητοῦ μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν ὄνομα. Ἀνεμνήσθην τὰς πρὸ δεκάδος ἐτῶν καὶ πλέον εἰς μαθητάς μου τελειοφοίτους τῆς Μ. Γ. Σχολῆς ἀρίστους ἀγορεύτας ὑποδείξεις περὶ Γενναδίου (Παντοκρατορηνοῦς, Ἰβηρίτας) διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, περὶ ἧς *ιδιαιτάτα* ἐνδιεφερόμην, ὡς δῆλον ἔκ τε παλαιῶν καὶ δὴ τῆς νῦν δημοσιεύσεώς μου. Ἐκ τῆς τιμίας προσφορᾶς προσφέρω ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πρὸς διασάφεισιν τάδε: Ἐν τῷ *Θεῷ* Γενναδίῳ (ἐκ τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως παρὰ τὰς Σέρρας) *«πῶς ἔχω μνησθῆναι τῶν ἀκροατηρίων ἐκείνων ἀδακρυτί, τοῦ βασιλέως, τῶν ἀδελφῶν, τῶν μεγιστάνων, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀπὸ τοῦ κλήρου, τῶν μοναχῶν, τῶν ἐξ ἀγορᾶς, τῶν ἀστῶν, τῶν ξένων, οἷς ἐν τῷ τρι- κλίῳ προκαθημένοις τὸν θεῖον λόγον ὠμίλου;»* [κατὰ τὸ 1460] σελ. 289. ἐπὶ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐγένοντο αἱ διαλέξεις, καὶ τῇ δόξῃ τοῦ Γένους ἀμύνοντες. Μὴ λησμονήσωμεν τὰ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος [=Zsirek Δζαμι] λόγια αὐτοῦ: τὴν πίστιν πεπεράκαμεν, ἀζυμίται ἐγεγόναμεν... Ὅρα κατωτέρω § 15.

1. Δημοσιεύεται ἐν σ. 102—122 τῶν Ἀπάντων Ὅρα σ. XXXIII τῆς Εἰσαγωγῆς (Introduction). Καὶ δεύτερον λόγον ἐπὶ τῇ Ὁρθοδοξίᾳ ὄρα αὐτόθι σ. XLVII. Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ὄρα τὰ ἐν τῇ Φλωρεντίνῃ Συνόδῳ, ἔκδ: Creyghton R. Hist: Consilii Fiorentini Sectio XII σ. 311. Hagae Comitum MDCLX.

δώρου ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ) πάντες γινώσκομεν, κατὰ τὴν 27 Νοεμβρίου ἀπηύθυνε παραινεικὴν ἐγκύκλιον *«τοῖς εὐγενεστάτοις πολίταις τῆς Κ)Πόλεως ἅπασιν, ἱερωμένοις καὶ κοσμητικοῖς, ἦτις, «διεδόθη αὐθήμερον εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλὰ μεταγραφείσα» πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας; ¹ ἦτοι πρὸς στήριξιν τῆς Ὁρθοδοξίας.*

Τὸ *ἐπ' ἐκκλησίας διδάσκειν*, ὡς ἡ μέχρις ἡμῶν συνήθεια μαρτυρεῖ, ἐθεωρεῖτο καὶ ἀπὸ θερησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως σοφὸν καὶ ἐπιβεβλημένον μάλιστα. Τῷ καθήκοντι τούτῳ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Πατριάρχαι καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ ἠκολούθουν, δὲν ἀφίσταντο τῆς διδασκαλίας τοῦ θεοῦ λόγου, ἔστω καὶ ἂν εἶχον νηπιώδη γνῶσιν τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν θείων παιδαγωγῶν. Βεβαίως εἶχον ὑπ' ὄψιν τιτὺς Ὁρους τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (ο') περὶ τῶν τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἐγχειριζομένων, ὧν βάσις οἱ Πατέρες καὶ τὰ ρητὰ τῶν Ἁγίων Γραφῶν, καὶ *πότε καὶ τίνας καὶ τί διδάσκειν καὶ πῶς* ἑαυτοὺς προκατορθοῦν τοὺς τοιούτους χρεῖ *καὶ ὅπως* ἐν τῷ κηρύγματι παρησιαζέσθαι, *πῶς* ἐπιμελεῖσθαι τῶν πεπιστευμένων *καὶ ποῖα* διαθέσει *καὶ περὶ* ποῖα σπουδάσματα προηγουμένως καταγίνεσθαι... *καὶ ἐπι ποῖον* μέτρον ἄγειν καὶ ὀδηγεῖν τοὺς διδασκόμενους *καὶ σκοπεῖν ὁποῖον* ἔσται τὸ τέλος τῆς ὅλης διδαχῆς, ὅπερ μενεῖ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀκρατῶν, τῶν ἐκκλησιαζομένων ἀποχωρούντων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, *ὁποῖον* ἔσται τὸ ἐπισφράγισμα, τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς ὅλης οἰκονομίας τῆς ὀμιλίας, καὶ πόσοι ἀναληθίσαν νοσοῦντες ἀπέρονται τὴν καρδίαν μὴ ἀνάλητον λιπόντες.

Καλὸς καὶ ἔμπειρος ἱεροκῆρυξ εἶναι ἱκανὸς μάλιστα ἐὰν συντρέχωσι καὶ περιστάσεις, εὐκαίρως ἴν' ἀνάπτῃ, δὲν λέγω ἐξάπτῃ, τὸ καταπεπονημένον καὶ ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἀποψυχθὲν αἴσθημα τοῦ ἐκκλησιασματος καὶ ἐμψυχώσῃ αὐτό. Καὶ τί δὲν ὀφείλει τὸ ἔθνος εἰς τὰς πατριαρχικὰς ἱερουργίας καὶ ὀμιλίας; Ὁ Κρούσιος ἀναφέρει, κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου ἐκ ΚΠόλεως, ὅτι εἰς ταύτας «a Turcis, nihil, quod sciam, molestantur». (οὐδόλως... παρηνωχλοῦντο..) ². . . Ἄλλὰ παρελθέτω ἅπ' ἐμοῦ τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ τότε

1. *Αὐτόθι*, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐκ κώδ: Παρισίων αὐτογράφου σ. XVII—XVIII. Ὁ ἴδιος ὁ Σχολάριος σημειοῦται «Ταύτη τῇ ἡμέρᾳ, διεδόθη τὸ παρὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλὰ μεταγραφὴν πρὸ ἕξ μηνῶν τῆς ἀλώσεως ἐν κ^{θη} τοῦ μαῖου γενομένης».

2. Turcograec: σ. 197....

λογοκρισία δὲν εἰσήλauthεν εἰς τὰ ἱερὰ καὶ ἄδυτα τῆς ἱερουργίας καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῶν Πατριαρχείων ὡς σήμερον.

§ 6. Ὁ Κρούσιος εὐτυχῶς—διότι ἄνευ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιμόνου καὶ λεπτολόγου ἀλληλογραφίας αὐτοῦ—*«ἦν τῆς Ἑλλάδος φωνῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θαυμαστῆς τε καὶ φίλος ὡς οὐδεὶς τῶν ὁμοεθνῶν»*¹ οὐδεμίαν ἴσως ἀληθῆ καὶ αὐθεντικὴν γνώσιν θὰ εἶχομεν τῶν λεπτομερειῶν τούτων—ὁ Κρούσιος λέγω διέσωσεν ἡμῖν ὅτι ὁ φιλόκαλος Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β΄ ὁ Τρανός, ὡς εἶχε πόθον καὶ ἀγάπην, *«ἔπεσεν εἰς τὴν μελέτην τῆς θείας Γραφῆς καὶ νύκτα καὶ ἡμέρα»* ἐσπούδαζε καὶ σπουδάζει θεολογικὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἄλλα πολλὰ μαθήματα καὶ ἐκκλησιαστικά.—Καὶ ὡς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ πατὴρ καὶ διδάσκαλος δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ παύει νὰ διδάσκη καὶ νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, καθὼς ἔκαμαν οἱ σοφώτατοι παλαιοὶ πατριάρχαι»² οἱ πρὸ αὐτοῦ.

Τὸ κηρύττειν τὸν θεῖον λόγον ἦτο ἄνωθεν σοφὸν καὶ σωτήριον. Κατὰ τὰς ἀγίας τῶν μεγάλων Νηστειῶν ἡμέρας—τῆς Τεσσαρακοστῆς π.χ.—ιδίως καὶ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς (Festis solennibus)³ ὡς τὰ Χριστούγεννα, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τὴν Πεντηκοστήν, τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων⁴ τῆς Παναγίας

1. Turcograec: σ. 516, ὡς ἄλλοτε συνέλεξα.

2. Turcograec: Ἐκκλησιαστ: Ἱστορία σ. 180.—Histor: Patriarch. ἐκδ: Βόννης, 1849, σ. 197. Σχετικαὶ σημειώσεις καὶ τοῦ Κρουσίου ἐν Turcogr: σ. 205, καθ' ἃς ἠκροῶτο καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ζυγομαλά, ὡς ἔπραττον καὶ ἄλλοι πατριάρχαι. Ὁ Ἱερεμίας τρεῖς ἐπατριαρχευσεν. Τὸ γ' τῷ 1586—1595. Πρὸς τῷ Σχεδιάσματι τοῦ Σάθα, βλέπε καὶ τὴν Προσωπογραφίαν αὐτοῦ ὑπ' ἑμοῦ ἐν Ἐκκλησ: Ἀληθείας, τόμῳ τοῦ 1894.

3. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ Ἡμερολόγιῳ (σ. 166) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατ' ἔτος δώδεκα ἰδιαιτέρας ἑορτὰς ἑορτάζουσι, καθ' ἃς εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ ἀναλογεῖν ἢ εἰκῶν τῆς Ἑορτῆς πρὸς ἰδίαν προσκύνησιν τοῖς πιστοῖς προβάλλεται ταῦτα μάλιστα καὶ ὀνομάζει παρεντιθεῖς τὰς ὀνομασίας καὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἐν μέσῳ ἐκείνῳ τῷ ἀρχαιοπινεῖ γερμανικῷ κειμένῳ.

4. Ὁ Ἀθ: Πατελάρος τῷ 1651 ὠμίλησεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ταύτῃ θέμα λαβὼν τὸ κατὰ τῆς Ἀρχῆς τοῦ Πάπα, ἐρμηνεύσας τὸ «σὺ εἶ Πέτρος καί...» Κατὰ σύμπτωσιν λίαν περιεργον παρῶν ἦτο ἐν τῇ Διδαχῇ καὶ ὁ Ἀθανάσιος ὁ Ρήτωρ, ὁ λατινόφωνος Κύπριος, Ἀφορμηθεὶς ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ πατριάρχου ἔγραψε καὶ αὐτὸς μετὰ ταῦτα ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα καὶ καθύβριξε τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐν φύλλῳ ιβ' τοῦ προλόγου, ὄν ἐν Τόμῳ Χαράς (αψε, μέγα σχῆμα)

(Κοίμησι· καὶ τῶν Εἰσοδίων) κλ. ἐν τοῖς λοιποῖς ναοῖς καὶ δὴ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ συχνότερον (*frecquenter in Patriarchio*), ὅπου συνέρχεται ἄπειρον ἐκκλησίασμα, οὐδέποτε ἔλιπε τὸ κήρυγμα. Καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς κυριωτέρους ναοὺς, εἰς οὓς καὶ ὁ Πατριάρχης μεταβαίνει ἵνα χοροστατήσῃ ἢ λειτουργήσῃ, τὸ κήρυγμα δὲν ἔλιπεν, ἢ λειτουργία δὲ διεξήγετο μεγαλοπρεπέστατα (*magna solemnitate celebratur*)¹, συνήθως μετὰ δώδεκα ἱερέων καὶ ἐν μεγάλῃ συρροῇ εὐσεβῶν τηλικαύτῃ μάλιστα, ὥστε κατὰ τὰς Πατριαρχικὰς ταύτας παραστάσεις παρεφύλακτον *Γενίτσαροι* πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ ἰστάμενοι, ἐπιστατοῦντες εἰς τὴν τάξιν καὶ ὀδηγοῦντες εἰς τὴν εἴσοδον τοὺς τε ἐπισήμους καὶ τὸ συρρέον πλῆθος, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν καὶ ὁ χῶρος τοῦ ναοῦ ἵνα ἐπαρκέσῃ², ὡς γίνεται ἔτι καὶ σήμερον. Δὲν εἶναι ἴσως ἄγνωστον ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχεῖφ δύο ἢ τρεῖς *Γενίτσαροι* φρουροὶ ὑπῆρχον μετὰ τῶν ἡμετέρων κλητήρων μέχρι πρὸ ἑκατόν που ἐτῶν.

§ 7. Ἐκ τῆς *Τουρκογραφικίας* τοῦ Κρούσιου, ἐκ τοῦ *Ἡμερολογίου* τοῦ Γεργαχίου, ἐκ τινῶν ἀκόμη ἄλλων σημειωμάτων οἴονεῖ παρερριμμένων καὶ ἐν τοῖς ἐντύποις ἀκόμη τοῦ ἀκαμάτου καὶ ἀληθῶς χαλκεντέρου Κρούσιου δυστυχῶς σπανιωτάτοις συλλέξας ἔχω ὀλίγας περὶ τοῦ κηρύγματος πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἂν καὶ οὐχὶ εὐπρεπῶς ἴσως τεταγμένας καὶ ἀνακοινουῖμαι ἐνταῦθα εὐκαιρίας ἐπιλαβόμενος, κατὰ συμβουλάς φίλων· συμβουλαὶ δὲ φίλων ἀληθῶν καλλίστας φέρουσιν εὐεργεσίας.

ὁ πατριάρχης Δοσίθεος προέθετο κατὰ μῆνα Μάϊον, τοῦ Τόμου τυπωθέντος κατὰ Σεπτέμβριον, ἀναγινώσκοντα ἐν ἑκτενεῖ περιλήψει τὰ ἄνω. *Ἔρα καὶ Legation, Bibl. Hellén: δευτέρας σειρᾶς τ. II σ. 82. Ἀθανασίου Ρήτορος ἱερέως τοῦ Βυζαντίου. Ἀντιπατελλάρου, Parisiis 1655.*

1. Κατὰ τὰς ἐορτὰς ταύτας συνελέγοντο καὶ τὰ ἑλέη. Ὁ Κρούσιος ἐνοεῖ βεβαίως τοὺς ἐκτάκτους δίσκους. Ἀναγράφεται μάλιστα καὶ ἡ λεπτομέρεια, ὅτι τὰ εἰς τοὺς δίσκους ριπτόμενα κερμάτια ἦσαν 1, 2 ἢ 3 δουκάτα, ὅτι ἄλλοι ἔδιδον δέκα ἢ εἴκοσιν ἢ καὶ περισσότερα ἄσπρα, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι οὐδέν. (*—pauperiores vero, nihil.—*)

2. quibus importunos hujusmodi prohibendi potestas est... *Turcogr: 197.* Ἐν δὲ τῷ *Tagebuch* τοῦ Γεργαχίου (σ. 167) ὑπάρχει περιγραφὴ πατριαρχικῆς λειτουργίας ἐν τῇ *Χρυσοπηγῇ*, ναῷ τοῦ Γαλατᾶ. Τὰ τῆς χειροτονίας *Γαβριὴλ τοῦ Φιλαδελφείας* ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ (18 Ἰουλίου 1577) ἐκ τοῦ *Ἡμερολογίου* κατ' ἐλευθέρην μετάφρασιν μετέδωκα ἐν τῷ *Νέφ Ποιμένι* ΚΠόλεως, ἄξια ἵν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡμεῖς τὰ ἀρχαῖα ἔτι καὶ νῦν κρατοῦμεν.

Ὁ Πατριάρχης, ὡς εἶπον, ἔδιδε τὸ παράδειγμα καὶ εἰς τὸ κήρυγμα. Δύο ἢ τρεῖς ὠμίλει Ὁμιλίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ (in sua ecclesia), ἦτοι ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῆς *Παμμακαρίστου (Φετχιγιέ δξαμι, νῦν)*, ὃν εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ἀνεκαίνισεν, ἠϊτρέπισε ¹ καὶ *λαμπρότατον καὶ πάντερπνον κατέστησε* : κελλίον πατριαρχικὸν ἀνεγείρας καὶ δι' ἀναπαύσεις πολλῶν ἀρχιερέων καὶ ἄλλων τιμίων προσώπων, ἐν γλώσση οὐχὶ καταληπτῇ ὑπὸ τοῦ πλήθους, *ἐὰν μὴ* ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἀνεμγνύοντο καὶ λέξεις τῆς συνηθείας, βαρβαρικά. Ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλάς μόνον *τρεῖς ἢ τέσσαρας* ἐν διαστήματι δύο μηνῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Γαλατᾶ, ἦτοι τοῦ Πέραν ² ὠμίλησεν Ὁμιλίας. Ταῦτα κατὰ τὰς ἐγγράφους ἀνακοινώσεις τοῦ Γεργαχίου ἐκ Κπόλεως ³.

§ 8. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκηρύσσεται τακτικῶς, ἐκαλλιστεγέιτο παρὰ τῷ Ὁρθοδόξῳ λαῷ, ὅστις φαίνεται δὲν ἐδυστρέπει οὐδ' ἐχαλέπαιεν, ἐὰν ὁ λόγος ἦτο *καὶ μακρός*. Ἡ οἱ λόγοι τῶν τότε χρόνων ἦσαν γλυκεῖς καὶ μετὰ τινος εὐχαριστήσεως ἠκούοντο, ἦτοι ἢ οἱ ἱεροκήρυκες ἦσαν ἄξιοι καὶ περὶ θέματα ἀρεστά, καταληπτά ἠσχολοῦντο καὶ εὐχαρίστως ἠκούοντο, ἢ οἱ ἀκροαταὶ ὄντες ὑπομονῇ κατοχυρωμένοι δὲν ἐθεώρουν τὸν χρόνον τῆς τοιαῦδε ἢ τοιαῦδε ἀκροάσεως ἀπολωλότα, μὴ τυρβαζόμενοι περὶ πολλά, ὡς οἱ τῆς σήμερον. Σοφώτατος Πατριάρχης, Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς Ὁμιλίαις αὐτοῦ ἀπέφηνεν, ὡς βεβαιοῖ ὁ εἰδικῶς διεξελθὼν τὸ περ εχόμενον τῶν διδασκῶν Χρυσόστομος ὁ Παπαδόπουλος (νῦν Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος) εἰδικῆν ἐξέτασιν δογματικῶν ζητημάτων καὶ διέτριβε περὶ ἠθικὰ πρακτικὰ θέματα ⁴.

Τὸ κήρυγμα ἐγίνετο καὶ ὑπὸ προσώπων μὴ ἐχόντων ἴσως τ' ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ δι' ἀναγνώσεως λόγων ἀπὸ ἀρχαίου χειρογρά-

1. Турецког. σ. 180—181.

2. *Αὐτόθι*, σ. 197.

3. Ὅρα περὶ Σωφρονίου πατριάρχου (1780) τί γράφει ὁ Κούμας ἐν ὑποσημειώσει τῆς 17 § ἐνταῦθα.

4. Ὁ σοφὸς φίλος κ. Χρυσόστομος ἐμελέτησεν ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἱεροῦ Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου τοὺς κώδικας τοὺς περιέχοντας καὶ ἰδιογράφους Διδαχὰς τοῦ Λουκάρεως καὶ ἐδωροφόρησεν ἡμῖν τῶν Διδαχῶν τούτων Πίνακα χρησιμώτατον, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἔτος καὶ ὁ μῆν καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἐξεφωνήθησαν ἀναγράφονται. (Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως: Πίναξ Ὁμιλιῶν... Ἀλεξανδρεῖα 1913). Εἶναι δὲ τοσοῦτω μᾶλλον εὐτύχημα ἢ ὑπόδειξις αὕτη, διότι ἀπὸ ἐτῶν ἢ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἱ. Μετοχίου εἶναι κεκλησμένη, ἀπόσιτος, ἢ δὲ τύχη αὐτῆς ἀδηλος.

φου ἀντιγεγραμμένων ἢ ἀποσιτηθιζομένων ἢ ἀπὸ ἐντύπου τοιούτων Συλλογῆς· διότι τοιαῦται συλλογαὶ ἐν καιρῷ τυπωθεῖσαι ἦσαν προχειροί, ὡς ἡ τοῦ βιβλίου τοῦ ὀνομαζομένου *Θουσαυρὸς* (οὐτω) τοῦ ὑποδιακόνου *Δαμασκηνοῦ τοῦ Θεσσαλονικέως* ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1570 τύποις ἐκδεδομένου· ἐν ᾧ 42 περιέχονται λόγοι 1 «ἀναγκαῖον ἔκριναι... λέγει ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, περὶ οἷσι λόγοις τὴν «Γραφὴν εὐληπτον τοῖς ἐντυγχάνουσι δρᾶσαι καὶ μάλιστα τοῖς αἰτήσασιν, ... πλὴν οἱ ἐντευξόμενοι ἀνὰ χεῖρας λαμβάνοντες, εὐχεσθε καὶ σύγγνωσθε τῆς ἀμαθείας, καὶ οἱ κρεῖττον ἐπιστάμενοι εἰσφερέτωσάν τι παρ' αὐτῶν τῇ δέλτῳ ταύτῃ, ἔμοιγε γὰρ οὐχ ὅσον ἦν τῆς ἀξίας, ἀλλ' ὅσον τῆς σαφηνείας τοσοῦτον ἐσπούδασταί τε καὶ γέγραπται.» Αὐτὸς ὁ Σχολάριος ἔγραψε καὶ ἀνεγίνωσκε λόγους 2. ὡς ἐπὶ τῇ Μεταστάσει τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ *Παμμακαρίστῳ* κατὰ τὸ 1464: αὐτὸς ἀφῆκεν «*Ὁμιλίαις σχεδιασθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ἑκάστην Κυριακὴν ἐκ διαδοχῆς μετὰ τὸ ἄρ' στον, συναγομένων τῶν ἐνοριτῶν ἐν ἐκάστη ἐκκλησίᾳ, πᾶν ἀναγκαῖον περιέχουσαι*» 3. "Αλ-

1. Τοῦ βιβλίου περιγραφή παρὰ Legrand, Bibliogr: Hellénique 1 τ: II σ. 12—16. Ὁ Legrand ἐν ὑποσημειώσει ἀναφέρει ὅτι τοῦ *Ἀλβέρτου Μαρίνου* λόγοι 28 φυλάσσονται ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ· διότι ἕτεροι εἴς συμπεριελήφθησαν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν 42 τοῦ Θουσαυροῦ. Γῆν σειρᾶν 25η εἶναι ἢ ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐνταῦθα κρίνω ἄξιον ἵνα ὑπομνήσω ὅτι καὶ πρότερον κατὰ τὸ 1560 ἐξεδόθησαν καὶ αἱ *Διδαχαὶ* Ἀλεξίου τοῦ Ραροῦρου... «ἐρμηνευθεῖσαι παρ' αὐτοῦ εἰς κοινὴν διάλεκτον πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν παντὸς τοῦ χριστιανύμου λαοῦ». Legrand, Αὐτόθι 1 I σ. 308. Αἱ *Διδαχαὶ* ὅλαι δέκα καὶ πέντε. Πέμπτη τὴν σειρᾶν ἢ τῆς Ὁρθοδοξίας. Καὶ ὁ Κρούσιος, λέγει ἐν τῇ *Turcograecia* σ. 250 ὅτι αἱ διδαχαὶ αὗται ἦσαν doctae et pulchrae conciones· διεξῆλθε ταύτας ἐν Ἑσλίγγῃ, ὅπου εἶχε καταφύγει ἐκ Τυβίγγης, διότι ἔκλεισεν τὸ Πανεπιστήμιον propter pestem ἀπὸ τῆς 15 29 Δεκεμβρίου τοῦ 1571.

2. Ὅρα: *Ἀπάντων* Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ὑπὸ Sideridès X καὶ Jugie τ: A' σ. 197, Paris, 1928.

3. *Δάμπρου Σπ*: Παλαιολόγια, 1912 τ: B'. σ. 129. Πλὴν τῶν ἑκατοντάδων Ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρεως, περὶ ὧν εἶπον, σημειωθήτωσαν καὶ *ὑπερδιακόσται* Ὁμιλίαι τοῦ Μαργουνίου εἰς τὰς κατ' ἐνιαυτὸν λεγομένας δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἐορτάς, ὧν κατὰ τὸ 1598 γράφων ὁ ἴδιος εἰς τὸν φίλτατον αὐτοῦ Ἑσχέλιον εἰς Αὐγουσταν ἐπεξήτει τὴν ἐκδοσιν. (Βλέπε Legrand, Bibl: Hellénique 1 τόμ. B'.) σ. LXXVIII.

ως συνηθέστατα in diebus Quadragesimae concionantur memotiter ἀπὸ μνήμης δῆλα δὴ οὐχὶ δὲ ἀπὸ τετραδίου.

Κατ' ἄλλην ἐπιστολιμαίαν ἀνακοίνωσιν ἐκ ΚΠόλεως τοῦ Γεργαχίου (17 Μαΐου 1576) ὁ Πατριάρχης ἐν εὐθέτῳ καιρῷ τρεῖς ἢ τέσσαρες Ὁμιλίας ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῶ ἐξεφώνησε καὶ δὴ ἐν γλώσση κοινῇ καὶ τοῖς πᾶσι καταληπτῇ (lingua vulgari omnibusque intellecta) ἵνα τὴν πάτριον εὐσέβειαν στηρίζῃ καὶ τὴν ἠθικὴν, ἀπὸ τῆς ἀσεβείας δὲ καὶ ἀνθρωπικότητος τοὺς πιστοὺς ἀπομακρύνῃ (κατὰ τὸ 1575). Ἄλλὰ καὶ κατὰ Φεβρουάριον (26) τοῦ τρέχοντος ἔτους (=1576), συνεχίζει ὁ Γεργάχιος, ὁ μέγας ἐρμηνευτὴς ὠμίλησε περὶ τῆς ἐσχάτης κρίσεως. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας εἶχεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ καὶ τὸν μοναχὸν **Ματθαῖον**, ἄνδρα πεπαιδευμένον (non indoctus), ὅστις κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ κατωτέρω ἐν οἰκείῳ μέρει γίνεται λόγος 1. (᾽Οσα § 12).

1. Τυτσογ: 197.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ σεβασμιώτατος ἐκεῖνος μητροπολίτης Ἰμβρου—Μηθύμνης ὁ γλυκύτατος **Νικηφόρος Γλυκᾶς**, ὁ σὺν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ μελέτῃ καὶ φύσει δώρημα ἄνωθεν τὴν ρητορικὴν ἔχων, μόνον δὲ σώματος εὐρωστίαν μὴ ἐμφανίζων, οὐχὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες δοῶντες τὰ αἰσχίστα λόγους τοὺς ἀρίστους ἀσκοῦσι ἐκφωνήσας, ὡς αὐτὸς ἐξομολογεῖται εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ, κατὰ τὰς δύο Κυριακάς τῶν Νηστειῶν (τοῦ 1872) δύο Ὁμιλίας προσεπάθησεν ἵνα δώσῃ νύξιν περὶ τοῦ ἀμεληθέντος θείου κηρύγματος καὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐκπαιδεύσεως τῶν κληρικῶν. Ἐγγράφως παρεκάλει τὸν πατριάρχην Ἄνθιμον τὸν ζ' (τὸν Κουταλιανόν) ἵνα ἐνισχύσῃ τὸ κήρυγμα καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ προστατεύσῃ τὴν Ἱ. Θεολογικὴν Σχολὴν κατὰ τὴν τρίτην ταύτην πατριαρχίαν αὐτοῦ ὡς κατὰ τὰς πρώτας χάριν τοῦ γοήτρου τῆς Ἐκκλησίας, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Τυπάλδου, οὗ καὶ τὸν ἐπιτάφιον Λόγον εἶχεν ἐκφωνήσῃ, οὐδεὶς ἐφρόντισεν ἵνα μορφωθῶσι **καλοὶ ἱεροκέρυκες** Ἦσαν οἱ χρόνοι τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος, δὲν ἔπρεπεν ὅμως ἡ πατριαρχία ἵνα δαπανηθῇ εἰς τοῦτο μόνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁποία λύσις καὶ ἂν ἐπιτευχθῇ οὐδὲν καλὸν δύναται εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἵνα προκύψῃ. Ἐπέμεινεν ἔπειτα καὶ μητροπολίτης ἐκλεγείς ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, ὅπερ ἐθεώρει ὡς σωστικὸν μέτρον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἂν καλῶς ἤσκειτο. Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἄλλοι πατριάρχαι καὶ ὁ νῦν τὸν οἰκουμένην θρόνον κοσμῶν Βασίλειος ὁ Γ', ὅστις ἐν ἰδίᾳ περιόδῳ ἐκδόσεως τῆς **Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας** εἰς 8ον (1885, 1886) τόσα σοφὰ ἀλλὰ σαφῆ καὶ προσιτὰ διδάγματα ἔγραψε καὶ ἐδίδασκε καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι πρὸς τριῶν χρόνων, καθ' οὓς δι' ἄνωτέρους λόγους εἰδικὸς ἱεροκέρυξ ἀκολουθεῖ αὐτῷ ἐπισκεπτομένῳ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα.

Ὁ ἀειμνήστος Γλυκᾶς εἶχεν ἑαυτῷ τάξει ἵνα συνεχίσῃ μελέτην περὶ τῶν ἱεροκηρύκων, τοῦ κηρύγματος, τῆς γλώσσης καὶ τῶν θεμάτων, περὶ ἃ ἐστρέ-

B'.

§ 9. Ὁ γέρον Ζυγομαλᾶς, κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου, δημοσιευομένας ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* αὐτοῦ, τῇ 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1576 μεταβὰς εἰς τὴν γερμανικὴν πρεσβείαν ἐν τῇ μετὰ τοῦ Γερλαχίου συνομιλίᾳ ἀνέφερεν ὅτι οἱ πρόκριτοι τοῦ Πέραν (die vornehmsten zu Pera oder Galata) παρεκάλεσαν αὐτὸν ὅπως κατὰ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν (=16 Δεκεμβ.) κηρύξῃ καὶ ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν ἵνα λάβῃ ὡς θέμα, τὸν δειπνον, ὃν ἐποίησεν ἄνθρωπος τις καὶ εἰς ὃν ἐκάλεσε πολλοὺς (*Δουκ. ΙΔ,16*) 1. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* προστίθησι καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ὁ Ζυγομαλᾶς καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκφωνηθησομένου λόγου ἔδειξε καὶ ὅτι πρὸς ἐξηγήσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ μεγάλου Δείπνου λόγον περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐνανθρωπήσαντος καὶ ἀποστείλαντος τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἵνα καλέσῃ τοὺς κεκλημένους... Ἄφ' ἐτέρου καὶ τῇ 22 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ζυγομαλᾶς ἐπισκεψάμενος αὐτὸς τὸν Γερλάχιον μεταξὺ ἄλλων ἐπέδειξε καὶ νέον *Δόγον* (Oration oder Rede), ὃν ἔμελλεν ἵνα ἐκφωνήσῃ κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Ἦρχιζε, πληροφοροεῖ ἡμᾶς ὁ Γερλάχιος— δι' ἐπικλήσεως τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, ὀνομάζει αὐτὴν *ἐλπίδα* αὐτοῦ [*πρβλε: τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου*] *μητέρα τοῦ Φωτὸς* [*πρβλε:... ἐν ὕμνοις τιμῶντες..*] καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐρμηνείαν περὶ τῆς ἐν τῷ Χριστῷ ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, ἀρύεται ἐκ τοῦ Ναζιανζοῦ...

§ 10. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ κηρύγματος ὁ Ζυγομαλᾶς τηρεῖ μέσην ὁδόν, ἥτοι «κηρύττει ἐν γλώσσῃ μέση, κατὰ τὸ ἥμισυ ἀρχαίᾳ (allen Rechten) καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν κοινῇ τοῦ λαοῦ, δη-
φοντο αἱ Ὀμιλίαι καὶ συλλέξει κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ συνοδικὴν περί-
οδον καὶ σημειώσεις οὐκ ὀλίγας καὶ καταρτίσει περικοπὰς ἐκδεδομένων τε
καὶ ἀνεκδότων Ὀμιλιῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Λουκάρεως τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ
τοῦ Ἱ. Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου ἀποκειμένων, περὶ ὧν βλέπε ἀνωτέρω ἐν
προηγουμένῃ σημειώσει. Καὶ ἦτο ὁ ἀείμνηστος λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ὁ ἐνδε-
δειγμένος διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην. Τί ἀπέγειναν αἱ πολλαὶ αὐταὶ ἐν τετρα-
δαίσις σημειώσεις, δι' ἃς ἐπεκούρησαν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὁ ἐλλόγιμος
καθηγητὴς ἐν Ἱεροσολήμῃ κ. Κ. Ἡλιάδης, ὀλίγον δὲ ἐσθ' ὅτε καὶ ὁ σημει-
ούμενος ταῦτα; Ἐμείναν παρὰ τῷ ἀνεπιφ' αὐτοῦ Χρυσοστόμῳ Γλυκᾷ, νῦν
ιατρῶ;

1. T. T a g e b u c h σ. 276, στήλη πρώτη. Ἡ παραπομπὴ εἰς τὸ κεφ:
καὶ τὸ ἐδάφιον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀνήκει αὐτῷ τούτῳ τῷ Γερλαχίῳ καὶ οὐχὶ
ἐμοὶ ἀπαλλαγέντι τοῦ κόπου τῆς εὑρέσεως τοῦ οἰκείου μέρους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ
τῆς διαπιστώσεως τοῦ πράγματος. *Πρβλ:* καὶ σ. 278 κ. ᾤ. — Τὰ διὰ γωνιω-
δῶν παρενθέσεων ἐμά.

μόδει (und halb in der gemeinen Roebel Sprache)» Ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐξαιτοῦμαι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου τῶν γραμμῶν τούτων εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ δημοσιευμένου λόγου· αὐτὸς δότω οἶαν κρίσιν προκρίνει 1.

Ὅτε δὲ πάλιν μετὰ τὰς ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει (1577) ἑορτὰς ὁ Ζυγομαλάς τῇ 13 Ἰανουαρίου παρευρεθεὶς ἐν κηρύγματι τοῦ Γεραλίου μετ' ἀνταλλαγῆν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, παρεκλήθη κατ' ἐντολὴν τοῦ Κρουσίου ἵνα ἐγχειρίσῃ εἰς αὐτὸν ὀμίλιαν τινὰ ἐν γλώσσῃ Ἑλληνικῇ κοινῇ, ἀπήντησεν, ὡς βεβαιοῖ ὁ Γεράλιος ἐν ἰδιατέρῃ πρὸς τὸν Κρουσίον ἐπιστολῇ 2 ὅτι εὐκοπώτερον εἰς αὐτὸν εἶναι καὶ προτιμᾷ ἵνα συντάξῃ ἑκατὸν λόγους ἐν καλῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ (antiqua) ἢ ἕνα ἐν δημῳδαί, καὶ ὅτι δὲν ἐπεθύμει ἵνα κοπιᾷ πρὸς σύνταξιν λόγου ἐν γλώσσῃ βαρβάρῃ. Οἱ λόγοι Ἑλληνες ἢ Γραικοί, ὡς ἐλέγοντο, εὐχερέστατα μετεχειρίζοντο τὴν ἀρχαίαν, ὡς βεβαιοῖ πάλιν αὐτὸς ὁ Γερμανὸς ἐφημέριος 3.

Τὰς αὐτὰς πληροφορίας μεταδίδει εἰς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ δὴ εἰς τὸν Κρούσιον ὁ ἐν τῇ ἐφημερίᾳ τῆς Γερμανικῆς πρεσβείας τὸν Γεράλιον διαδεξάμενος **Σολομών Σβάργγερ, ὁ Σουηκκῆρος**, οὗ αἱ πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐν ΚΠόλει σχέσεις γνωσταὶ καὶ ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἀκόμη **Ἐκδοτικῆς** 4. Ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῶν Ἐκδοτικῶν τούτων Ἀπομνημονευμάτων τοῦ καθ' Ἑλληνας **Σιωπικῆς** «von der Griechen Religion und geistlichen Personen» ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἑλληνες συνέρχονται ἐκάστην Παρασκευὴν καὶ Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν... ἵν' ἀκροασθῶσι τῆς θείας

1. Εἰς τὰ ἐμὰ «Germanograeca» ἐν ὑποσημ. 3 τῆς 41 σελίδος ἔμεινεν ἀδιόρθωτον σφαλμα σπουδαῖον: ἐξέπεσεν ἐκ τῆς φράσεως «ἐν ἀπλῇ δημῳδαί» ἢ προτασσομένη λέξις οὐχί. Ἀναγνωστέον «ἐν οὐχί ἀπλῇ δημῳδαί» ὡς ἀκριβῶς πολλῶ πρότερον ἐν μικρᾷ σημ. τῆς 400 σελίδος ἐν τῇ **Ἐκκλησίᾳ** τοῦ 1890 ἴσταται.

2. Turcogr. σ. 197.

3. **Ἀπόθι**, σ. 496. Lingua graeca, Constantinopoli hodie purior adhuc est, quam ahis in partibus Graeciae: διότι, ἐξακολουθεῖ λατινιστί, ἦτο ἔδρα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ εἶναι.... Καὶ αἱ γυναῖκες ἀκόμη [περὶ Ἑλληνίδων ὁ λόγος] (valde diserte et decore) λίαν σαφῶς καὶ κομψῶς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὀμιλοῦσι.

4. Salomon Schweigger... Reisebeschreibung... nach Con)pel und Jerusalem... Gedruckt in Nürnberg... MDCXIII, εἰς 4ον μετ' εἰκόνα. Ὅρα ἐν σ. 213 τῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου. Ὁ Σιωπικὸς ἠκολούθησεν εἰς ΚΠολιν τὸν πρεσβευτὴν Ἰωακείμ von Sinzendorf.

» λειτουργία... Τὸ κήρυγμα τελεῖται κυρίως κατὰ τὰς νηστείας... ὅλαι
 » αἱ λειτουργίαι (Gottesdienst) τελοῦνται (in pur und fein grie-
 » chisch.) εἰς καθαρὰν καὶ κομψὴν Ἑλληνικὴν, τὴν ὅποιαν ἢ οὐδόλως
 » ἢ ὀλίγον ὁ κοινὸς λαὸς (gemein Pöbel) ἐννοεῖ. Οἱ κήρυκες μετα-
 » χειρίζονται ἐν τῷ κηρύγματι κοινοτάτην γλῶσσαν, ἀλλὰ διὰ τὰς πρὸς
 » στήριξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν
 » Πατέρων μαρτυρίας τηροῦσι τὴν ἀρχαίαν...» τὸ ἀρχαῖον δῆλα δὴ
 κείμενον δὲν μεταβάλλουσιν ἀλλ' ἐξηγοῦσι δι' αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν
 αὐτῶν καὶ ὀδηγοῦσι τὸ ἐκκλησίασμα πρὸς τὸν σκοπὸν, οὗ ζητοῦσιν ἵνα
 ἐπιτύχωσιν κηρύττοντες.

Ἄλλ' ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ Γεργαχίου ὅτι τὸ κήρυγμα ἔπρεπε
 ἵνα γίνηται ἐν γλώσσῃ κοινῇ πρὸς ὠφέλειαν αὐτοῦ τούτου τοῦ λαοῦ,
 ὁ Ζυγομαλᾶς ἀπήντησεν: ὅτι ἔρχεται καὶ δύο τρεῖς τῶν ἀκροατῶν ἵνα
 τὰ κηρυττόμενα ἐννοῶσιν, ἄλλως ἐὰν ἤθελε καὶ ἐνόμιζε τοῦτο σκό-
 πημον ἡδύνατο ἵνα παρακαλέσῃ τὸν Πατριάρχην ὅπως συστήσῃ καὶ
 διατάξῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην γλῶσσαν ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Θεοῦ λόγου¹.
 Καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι δὲν ἡδύνατο ἵν' ἀπαιτήσωσι τοῦτο στοχαζό-
 μενοι τῆς ἰδίας αὐτῶν ὠφελείας; Ἄλλ' εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν;
 Ὁ Πατριάρχης συνεφρόνει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῷ Ζυγομαλᾶ; Οὐδὲν
 λέγει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ ἐκκλησιαστικὸς Γεργαχίος.

§ 11. Ὁ φίλος ἀναγνώστης ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατηρήσας τὴν τοῦ
 Ἱερεμίου συνήθειαν ἐν ταῖς ἐπ' ἐκκλησίας ὁμιλίαις. Ὁ λόγος τοῦ
 Θεοῦ εἰς ἀκοὰς μὴ ἐννοούντων αὐτὸν ἀκουόμενος ὁμοιάζει τὸν ἐπὶ
 τῶν πετρῶν πίπτοντα καὶ σπειρόμενον σπύρον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ
 καὶ τὸ πάθημα αὐτοῦ πάσχει. Ἄλλ' ὁ Γεργαχίος—σημειωτέον τοῦτο—
 ὀνομάζων τὴν γλῶσσαν τῶν ἱεροκηρύκων (antiqua) ἀρχαίαν δὲν ἐν-
 νοεῖ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, τὴν κλασσικὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τῶν Βυ-
 ζαντινῶν, ἥτις ἐθεωρεῖτο, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους, περὶ ὧν ὁ λό-
 γος, τοιαύτη, γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων
 ῥοπή πρὸς τὸ ἀρχαῖζον ὕφος καὶ τὸν καθαρόν τῆς γλώσσης προβάλλει
 ἐντονωτέρως, ὥστε διάκρισις τις καὶ ἀντίθεσις τῆς γραφομένης καὶ
 λαλουμένης ἐμφανεστερὰ καθίσταται, οἰαδήποτε δὲ ἀπόπειρα οἰονεῖ
 συμβιβασμοῦ τῆς λογιοτέρας πρὸς τὴν ὁμιλουμένην, τὴν δημώδη,
 τὴν ἀπλὴν ἢ ἀπλοελληνικὴν, τὴν κοινήν, τὴν δημότιδα, τὴν ἰδιω-

1. Ὁ Γεργαχίος: «aut si libeat, patriarchae mandent, ut alia lingua
 » utantur» πρὸς Κρούσιον, 1 Φεβρ. 1577.

τικὴν πρὸ τῆς Ἀλώσεως δὲν προέκοψε 1. Ἐντεῦθεν δὲ χρονολογεῖται ἡ πρώτη ὀρθητικὴ τάσις πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Δ. Εὐρώπῃ, ἣτις ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωσιν προάγεται, βαθμῆδόν συμπληροῦται καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα, περὶ ὃν ἡ παροῦσα πρόχειρος μελέτη στρέφεται, τελειοῦται, πάλιν τῇ τῶν Ἑλλήνων βοήθειᾳ καὶ τῇ τῶν Εὐρωπαίων προστασίᾳ. Παρ' ἡμῖν δὲ ἀκριβῶς ἡ κατάλυσις τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, ἡ εἰσορῆ στοιχείων ξένων ἀπ' Ἀνατολῶν καὶ Δυσμῶν εἰς τὸ θεοφρούρητον κέντρον, ἡ μεθ' ἡμῶν ἀνάμιξις καὶ ἡ ποικίλη ἀναστροφή μετ' αὐτῶν ἐπέδρασε φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν ἵν' ἀποφύγη τὴν μίξιν λατινικῶν καὶ ἄλλων λέξεων καὶ φράσεων φραγκικῶν, σλαυτικῶν.. 2 Ἀπώλετο μὲν ἡ βασιλεία, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ Ἐκκλησία, τῇ δυνάμει δὲ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ὀρθόδοξοι συντηρήσαν τὴν γλωσσικὴν ἐνότητα, μεθ' ὅλας τὰς τοπικὰς διαλέκτους, ἡ ὀρθότερον εἰπεῖν, μεθ' ὅλα τὰ ἰδιώματα, ἅτινα ἐχώριζον τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ τὸ φαινόμενον ὄμωσ. Διότι Ἑλληνες τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων μεθ' ὅλην τὴν ποικίλιαν τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων συναγτώμενοι ἠδύναντο ἵνα συνεννοῶνται 3. Τοῦτο παρατηρήθη καὶ ὑπὸ ξένων. Τὴν Ἑλληνικὴν δὲ διέσωσεν αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τοῦ ἔθνους, τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὴν, αὐταὶ αἱ ἰδιάζουσαι αὐτῇ ἰδιότητες, δι' ὃ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἄλλαι νεώτεραι γλῶσσαι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ξένων καὶ ξενοτρόπων στοιχείων. Ὁ υἱὸς Ζυγομαλάς ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Κρούσιον περὶ τῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους γράφει διὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς σημεῖον καὶ τάδε σχετικὰ: «[οἱ Ἑλληνες] δεκτικώτατοι εἰσὶν οἱ τοῖς τοιοῦτοις τόποις

1. Πρβλ: Λόγος καὶ τοῦ Σχολαρίου.

2. Ὅρα τὰ ἐν τῇ 3ῃ σημειῶσει τῆς 1 § ἐνταῦθα.

3. T u r c o g r: 461—462 τοῦ Καβάσιλα Συμῶν πρὸς Κρούσιον ἐκ ΚΠόλεως ἐπιστελλόμενα: «Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν εἶποιμι; πολλῶν οὐσῶν > καὶ διαφόρων ὑπὲρ τῶν ἑβδομήκοντα. Τούτων δ' ἀπασῶν, ἡ τῶν Ἀθηναίων > χειρίστη βουλόμενοι γὰρ εἰπεῖν..... οὐς οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες καλῶς τὰ > πολλὰ φθεγγόμενοι, βαρβάρους ἀποκεκλήκασι... Ἐν δὲ τῇ Θεσσαλονίκῃ > καὶ Βυζαντίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ἄλλῃ Ἑλλάδι εὐρήσεις καλῶς > τὴν καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικὴν φθεγγόμενους ἐπίους ὡς καὶ τοὺς πάλοι. Κακεί- > νους γὰρ ταύτην (τὴν ἰδιωτικὴν φημί) καθάπερ ἡμᾶς προφέροντας ἐν > πολλοῖς, μάλιστα κωμφοδοῖς εὐρίσκομεν. Τούτου χάριν οὐ μξοβάρβαρον, > ἀλλ' ἰδιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων τις ὀνομάσειεν, εἰ καὶ τινα[ς] τῶν βαρβαρι- > κῶν λέξεων... προφέρουσιν. Καὶ ταῦθ' οὕτω μὲν ἔχει. Αὐτὸς δὲ μίαν καὶ > μόνην μαθῶν, ἦν καὶ ἡμεῖς, ἀπάσας καλῶς εἶση.....

»νοιικούντες, ὅτε διδασκάλου τύχωσι, τῶν μαθημάτων λαμβάνειν, διὰ
 »τὴν ἐνοῦσαν, ὡς οἶμαι, τῷ Ἑλληνικῷ γένει εὐγένειαν καὶ τὴν κράσιν
 »καὶ θέσιν τῶν τόπων αὐτῶν, ἃ πλεονεκτήματα εἰσὶ *θεόθεν ἐμπε-*
»φυκότα καὶ σχεδὸν ἀνεξάλειπτα : τὰ νέφη δὲ τῶν ἐπισυμβαινόντων
 »καθ' ἡμέραν συμφορῶν, τὸν ἥλιον τῶν καλῶν τούτων λάμπειν οὐκ
 »ἔξ καὶ τὴν σοφίαν θάλλειν 1». Πρὸς στήριξιν δὲ τῶν ὑπ' ἐμοῦ λε-
 γομένων ἵνα μὴ ἐκτείνωμαι πέραν τοῦ δέοντος εἰς θέμα ἄλλότριον
 τοῦ ἐμοῦ κύκλου καὶ μάλιστα ἐν ἐρημίᾳ λόγου καὶ βιβλίων ζῶν καὶ
 γράφων περιορίζομαι εἰς τὴν ὑποβολὴν γνώμης σπουδαιοτάτου ἀνδρὸς
 τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ΙΣΤ'
 αἰῶνος περιηγησαμένου, τοῦ Pierre Belon du Mans, ὅστις ἰατρὸς ὢν
 πολλὰ ἠρεύνησε καὶ τῶν ἐρευνητῶν αὐτοῦ σπουδαίας μελέτας ἀφῆκε καὶ
 παρατηρήσεις, dignes d' estre communiquées à notre nation (τῷ
 γαλλικῷ), ὡς ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις τοῦ προλόγου φέρεται 2. Καί-
 τοι ἐπικρατεῖ ἀμάθεια (ignorance)... Tous indifféremment parlent
 un langage corrompu de l'antique: mais les uns plus elegant
 que les autres: toute fois leurs parolles approchent plus du bon
 grec, que les parolles de l'italien n'approchent du Latin. Ceux
 des villes qui sont sous les Venitiens, parlent aussi bien Ita-
 lien comme Grec: mais les villageois ne parlent que Grec. Les
 Grecs n'ont delaissé les antiques appellations des choses appel-
 lées par noms propres, sinon es lieux on ils ont esté le plus
 frequentez des autres nations... κλ. 3. Ἡ Ἑλληνικὴ ἢ ὁμιλουμένη,
 ἥτιο δῆλα δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλῷ πλησιεστέρα πρὸς τὴν
 ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, ἢ ἡ ἰταλικὴ πρὸς τὴν λατινικὴν, ὡς μετὰ προ-
 σωπικὸν ἔλεγχον ὁμολογεῖ ὁ Belon, βεβαιοῖ ἄλλως τε πρὸς τὸν Κρού-
 σιον περὶ διαλέκτων τῆς Ἑλληνικῆς γράφων καὶ ὁ Καβάσιλας 4.

1. Turcograec: σ. 94.

2. Les observations de plusieurs singularités et choses memorables, trouuées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie, et autres pays estrangés, rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans... de figures. Paris, 1555 εἰς 4ον ἡριθμημένον κατὰ φύλλα.

3. φυλλ. 4β. Δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος χώρος ἵνα μεταφέρω ἐκ τοῦ σπα-
 νιωτάτου-τούτου καὶ σπουδαιοτάτου ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις βιβλίου, ὅπερ ἔχω
 εὐτυχῶς, τὴν συνέχειαν τοῦ ἀνωθι ἐδαφίου καὶ μάλιστα τοῦ γου κεφαλαίου
 τὸ πρῶτον μέρος—*language des Grecs*—Ἀρμοδιώτεροι ἐπιληφθήτωσαν καὶ
 τὴν ἐν αὐτῷ ἐξέτασιν.

4. Ὅρα τὰς σημειώσεις τῆς προηγουμένης σελίδος. Ἀνάγνωθι περὶ τῆς

Καὶ συντέμνω τὸν λόγον. Ἡ *ἐκκλησιαστικὴ* γλῶσσα, φύλαξ τῶν μνημείων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἶναι καθαρεύουσα οὐχὶ ὁμως ἄμικτος βαρβαρισμοῦ, ταύτης δὲ κατὰ Κρούσιον ποιοῦνται χρῆσιν οἱ ἱερωμένοι καὶ οἱ λόγιοι ἐν τῇ γραφῇ ¹. Ὁ Ἱερεμίας συνεχίζων τὴν φιλότιμον ἐργασίαν τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς διὰ παντὸς μέσου προσεπάθησεν ἵνα διασκεδάσῃ διὰ διδασκάλων εὐσεβῶν, λογίων, σοφῶν τὴν τῆς ἀμαθίας ἀχλύν, ἣς ἐπὶ τὰ ἡμέτερα ἐπεκάθητο καὶ εἰς τὴν ΚΠολιν, τὸ κέντρον, τὴν πρωτεύουσαν καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐκάλει τοιοῦτους διδασκάλους, ὡς ἄλλοτε ἔγραφα, καὶ διὰ τὴν Πατριαρχικὴν Μεγάλην Σχολήν. Τοῦτο καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Μαργουνίου ὄν προσεκάλει, πληροφορούμεθα ² *Ἀίσχρὸν γὰρ Ἑλλήνων παιδῶν ὄντας Λατίνων ἠττάσθαι ἐπὶ σοφία καὶ τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ* καὶ τυπογραφεῖον μάλιστα ἵνα συστήσῃ προουδιμήθη πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ὡς γινώσκομεν τοῦτο ἐξ ἀνακοινώσεως πρὸς τὸν Κρούσιον ³.

§ 12. Ἄλλα καὶ ἄλλοι ἱεροκήρυκες ἐν *καθαρωτέρα* γλῶσση ὀλιγώτερον τοῖς πολλοῖς καταληπτῇ ἐδίδασκον καὶ ἐπέμεινον ἵνα διδάσκωσιν. Ὁ μοναχὸς *Ματθαῖος*, ὁ λόγιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μητροπολίτου Βερροίας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἱερεμίου, ὁ μετ' αὐτοῦ ἐκ Λαρίσης ἐλθὼν, οὐ ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα (§ 8) ἐκήρυττεν ἐν Ἑλληνικῇ *καθαρωτέρα*, μὴ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐννοουμένη (lingua puriore, vulgo ignota) διότι *ἀπήρσεκεν* αὐτῷ ἡ δημώδης ⁴. Ἄλλα ἐν τῷ σημεῖω τούτῳ δὲν πρέπει ἵν' ἀγνοῆται τὸ ἐξ ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Γεραλαχίου πρὸς τὸν Κρούσιον ὅτι ἐν ΚΠόλει ὤμιλεῖτο ἡ *καθαρωτέρα Ἑλληνική*, δηλαδὴ ὅτι ἦτο τοῦλάχιστον ἐν μεγάλας γραμμαῖς ἡ τοῦ κηρύγματος γλῶσσα καταληπτῇ, οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐνόουν τὰ διδασκόμενα, ἐν ταῖς νήσοις δὲ ἡ *μιξοβάρβαρος ἡ ἰτα-*

προόδου τῆς γλώσσης παρὰ *Σάθα*, Παραστ: Νεοελλην: φιλολογίας, Ἀθήναις, 1870.

1. Туркограес: σ. 273.

2. *Μυστακίδου*: Ἱερὸς κλήρος. Μάξιμος ὁ Μαργούνιος σ. 15. Βλέπε ὅλον τὸν *Λόγον*, ὃν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀπέστειλεν ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκείνῃ. *Πρὸς*: ἀνωτέρω σημ. 1 τῆς § 5.

3. Ἀναγνώτω ὁ πλείω βουλόμενος περὶ Ἱερεμίου, συστάσεως σχολείων κλ. ἐν *Μυστακίδου*, αὐτόθι ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τοῦ μακαρίτου Κόντου (1893) σ. 137, τοῦ αὐτοῦ, Germanograeca σ. 35.

4. Туркограес: σ. 205. «quod se vulgo non accommodet, non probatur».

λικαῖς λέξεσι μεμιγμένη ¹. Ὁ Γεωλάχιος ἀκροασάμενος τοῦ Ματθαίου κηρύξαντος τῇ 25 Μαρτίου 1576 ἐν τῇ *Χρυσοπηγῇ* τοῦ Γαλατᾶ περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως γράφει καὶ περὶ αὐτοῦ ² ὅτι ἐκτὸς ἐκλεκτῶν λέξεων—κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ— ἦτο καὶ ὑπερβαλόντως ταχὺς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν. Καὶ ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὁ Γεωλάχιος ἔχει δίκαιον, διότι ἡ ὁμιλητικὴ φράσις ἵνα καὶ εἰς τὸν ἀκροατὴν ἀρῆση καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ τοῦ κηρύγματος συντελέσῃ, δεόν ἵνα ἔλῃ χρονικὸν μέτρον καὶ εἰς τὴν γοργότητα, βραδέως χωροῦσαν, τὸν τόνον, τὸν χρωματισμὸν τοῦ λόγου. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ρητῶς λέγεται ὅτι ὁ Ματθαῖος ἐν καθαρωτέρῳ ἐκήρυτε γλώττῃ, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται τοῦτο καὶ ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* τοῦ Γεωλαχίου ³ ἀντιπάσης περαιτέρω κρίσεως κατατίθημι τὰς πρώτας σειρὰς Λόγου τινός (περὶ αὐτεξουσίου) ἐπαφίεις τὰ λοιπὰ εἰς τὸν ἀναγνώστην : ⁴

Ὁ Λόγος ἄρχεται ὧδε :

«Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν ἀπαρνησάσθω ⁵

1. *Αὐτόθι*, σ. 489.... *Chii, Cretenses italica vocabula immiscent*. Περβλ. : ἐκτενέστερον ἐν *Μυστακίδου* «*Excerpta Crusiana*» παρὰ Schäfer σ. 504—505.

2. *Αὐτόθι*, σ. 205—206. «*voce est promptissima, verbis selectis, sed nimum celer*».

3. σ. 271 «*in der alten griechischen Sprache*». Ὅρα καὶ τὰς *Ὀμιλίας* Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου : ἐκδ. 1928 Παρισίων.

4. Ὅρα κατωτέρω περιγραφὴν τοῦ κώδικος : Τὸν λόγον τοῦτον εἶχον τὴν ὑπομονὴν ἵν' ἀντιγράψω κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890: εἶναι «*περὶ αὐτεξουσίου*».

5. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ *ῥα* : *Incerpi 3 Mai 79*. — Ἐν τῇ *ἐτέρῳ*, *Marc: 8*.
 > εαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι· ὅς γάρ ἂν
 > θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι.... ὅς δ' ἂν τοι ἀπολέσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
 > ἔνεκεν ἑμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτως σῶσαι αὐτήν. Εἰς τρία μοιράζεται
 > τοῦτος ὅλος ὁ κόσμος· καὶ τὸ μὲν ἓνα λέγεται ἄνω καὶ οὐράνια· τὸ δὲ
 > ἄλλο λέγεται κάτω καὶ ἄδης, τὸ δὲ τρίτον λέγεται μέσον καὶ ἐπίγεια.
 > Καὶ πῶς μοιράζεται εἰς τρία : ὁ Παῦλος λέγει εἰς τὸ β' κεφ' τῆς πρὸς
 > Φιλιπησίους· πᾶν γόνυ κάμψει ἐπ' οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων
 > καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς εἶναι ἀγγέλων καὶ ἁγίων καὶ δικαίων κατοικήσεις·
 > ὁ δὲ ἄδης εἶναι τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κατοικήτηριον· τὰ δὲ
 > ἐπίγεια εἶναι κοινὸν οἰκητήριον τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν
 > κακῶν. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ οὐρανῷ ἁμαρτία δὲν εἶναι, μόνον ἀρετὴ πολι-
 > τεύεται, καὶ εἶναι φῶς ἀνέσπερον· ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ Θεὸς καὶ τε-
 > λείται καὶ ἕνμος ἀκατάπαυστος ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ πληροῦται καὶ ἓνα
 > θέλημα Θεοῦ· ἐν δὲ τῷ ἄδῃ ἀρετὴ δὲν εἶναι καθόλου, μόνη ἡ ἁμαρτία
 > ἐπικρατεῖ· καὶ εἶναι καὶ σκότος ἀτελεύτητος, ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ δαί-
 > μων, καὶ μετάνοιαν δὲν πολιτεύεται, μόνον πληροῦται τὸ θέλημα τοῦ ἐχ-

Γ.

§ 13. Εἰς τὸν Κρούσιον λοιπὸν τὸν *φιλελληνέστατον* (οὕτω), τὸν *Ἑλληνομαθέστατον, τὸν φιλελεήμονα* καθηγητὴν τῆς Τυβίγγης ὀφείλομεν τὰς σημειώσεις ταύτας *καὶ* διὰ τὴν γλῶσσαν ἀκόμη, ἣν μετεχειρίζοντο ἐν τῷ κηρύγματι οἱ ἱεροκήρυκες. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος εἶχεν ἐπιδείξει οὐ μικρὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν νέαν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ἠκριβώσεν ὅτι ἐν Ἀνατολῇ πανταχοῦ *καὶ* ἐν αὐτῇ τῇ Νικαίᾳ *καὶ* τῷ Ἰκονίῳ ἐλαλεῖτο ἢ Ἑλληνικῇ οὐχὶ ὅμως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀρχαίᾳ καθαρότητι (non illa vetere puritate), ἐπειδὴ, ἐπαναλαμβάνω, ἰδιαίχουσαν ἐπιμέλειαν περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ὀμιλουμένης καὶ γραφομένης ἑλληνικῆς κατέβαλε, προυκάλεσε καὶ εἰδικωτέραν ἔρευναν *καὶ* διὰ τὴν γλῶσσαν, ἣν μετεχειρίζοντο οἱ τοῦ Θεοῦ λόγου διδάσκαλοι, οἱ *Θεοκηρυκτες*, ἐπ' ἐκκλησίας. Ἐνδιαφέρετο ἄλλως τε καὶ διὰ τὸ κήρυγμα, δι' ὃ εἶχε προορισθῆ παιδιόθεν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀπέκλινεν εἰς τὸ διδασκαλικόν. Δὲν πρέπει δὲ ἐν τῷδε τῷ μέρει τοῦ λόγου γενόμενος ἴν' ἀποσιωπήσω ὅτι ὁ τῆς Τυβίγγης γηραιὸς διδάσκαλος μέχρι βαθέος γήρατος τακτικώτατα κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετέβαινε καὶ μετ' ἰδίας ὅλως στοργῆς ἠκροῶτο τῶν ὀμιλιῶν διασήμων Θεολόγων συναδέλφων αὐτοῦ ἢ καὶ μαθητῶν ἢ καὶ φίλων, ὀνομαστῶν ὅμως *Θεοκηρύκων*, καὶ κατὰ τοὺς ἑσπερινούς ἀκόμη προσήρχετο, ὅτε δευτέρον κήρυγμα ἠγγέλλετο 1 καὶ ὅτι ἐγκρα-

> θεοῦ· ἀμὴ εἰς τὴν Γῆν ὅπου εἶναι τὸ μέσον, ἐνεργοῦνται περισσότερον
> τὰ κακά, εἰς καμπόσους πολιτεύεται καὶ ἀρετή· διατὶ δὲν εἶναι ἄνθρωπος
> ὅπου γὰ μὴ δὲν μετέχη καλοῦ καὶ κακοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι καλοί, ἀρχονται
> καὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι κακοὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ
> τοῦ δαίμονος. Τὸ λοιπὸν καθὼς.....>

1. Καθ' ἐκάστην σχεδὸν ἐν τοῖς *Ἡμερολογίοις* ἀπαντῶμεν: π.χ. Febru: 22 [1596]... Duarum concionum summas, domi Graecè notavi... Julii 18: Duas conciones Graecè in Templo excepi. Dec. 30: Conciones in Ecclesia audiens, domi Graecè notavi breviter. Τῇ 1ῃ Janu [1597:] Conciones 2 Graecè scripsi: priorem in Templo. At etiam alteram καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· ἀλλὰ καὶ περισσοτέρας τῶν δύο Ὀμιλίας κατέγραψεν ἢ συνόψει ἐνέγραψεν, οὕτως ὥστε σήμερον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Μβ, 19 ὑπερεξακισχίλια Ὀμιλίας (Conciones) φυλάσσονται ἐν κάλλιστα ἐσταχωμένοις δέκα καὶ ἐννέα τόμοις (χάρτ: 21×16 ἑκατ: εἰς 4^{ov}). Εἰς τοὺς πέντε πρώτους τόμους κατὰ καταμέτρησιν αὐτοῦ τοῦ Κρούσιου ἀπὸ τῆς 7 Φεβρ: 1563 24 Μαΐου 1573 περιλαμβάνονται 1687 Ὀμιλίας, ὧν αἱ 1450 εἰς ἑλληνικὴν αἱ δὲ λοιπαὶ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν.

Προβλ: καὶ Schmid W. Verzeichnis—1902, Tübingen. Ἐς προσθήσῃ

τῆς τῆς Ἑλληνικῆς γενόμενος ἀμέσως τοῦ ρήτορος ὀμιλοῦντος εὐχερῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὰ κηρυττόμενα μετεγλώττιζεν ἢ κατ' οἶκον συνοπτικῶς ἐν ἐπὶ τούτῳ Συλλογῇ κατέγραφε. Ὡς ἐκ τῆς ἀδιαπτώτου ταύτης ἐπιμελείας τοῦ Κρούσιου ἔχομεν σήμερον εἰς *δέκα ἐννέα* ἢ μᾶλλον *εἰς εἴκοσι* τόμους Ὀμιλίας (in Ecclesia Conciones) ἐν ὄλῳ *σχεδὸν ἑπτακισχιλίας*.

Ἄφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὸν ἄνωθι σημειούμενον ἀριθμὸν προσθετέον καὶ ἐτέρας 519 Ὀμιλίας, ἃς αὐτὸς ὁ ἴδιος συνέθετο ἢ καὶ ὠμίλησεν ἐφ' ὄλαις ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ λειτουργίαις. Αὗται μεθ' ὅλα τὰ παράπονα αὐτοῦ ὅτι «δὲν εὐρίσκει χορηγίαν εἰς τὸ δημοσιεύεσθαι» (Diarium V. 1597) ἐδημοσιεύθησαν εἰς τέσσαρας τόμους συγγράμματος, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον **Στέφανος τοῦ Ἐνιαυτοῦ**, τουτέστι ἐξήγησις «Ἐθαγγελίων καὶ Ἐπιστολῶν τῶν δι' ὄλου τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις καὶ ἑορταῖς ἐν ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκομένων 1.

Ὁ Κρούσιος ὀφείλω ἔτι ἵνα προσθέσω ὅτι πρὸς τοῖς ἄνω καὶ ἄλλας ἔχει ἐν Συλλογῇ δημοσιεύσει **ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΑΣ ΟΜΙΛΙΑΣ** ὑπὸ τίτλον *ἑλληνιστὶ* προτασσόμενον 2 καὶ ὅτι τὴν *πρώτην* ταύτην ἐκδο-

ὅτι καὶ ἄλλος κώδιξ χαρτοῦς ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Mβ17 Ὀμιλιῶν γερμανιστί, πλείονων ὅμως ἑλληνιστί (200 in griechischer Sprache nachgeschriebene Predigten) ὑπάρχει, ὅστις κατὰ τὸν κ. Schmid τακτέος εἰς τὴν σειρὰν τῶν τόμων τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος.

1. Ὁ τίτλος μετὰ τὸν ἑλληνιστὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς τὴν λατινικὴν: Corona anni... Wittebergae, 1602 — 1603. Τέσσαρες τόμοι εἰς δίστηλον ἑλληνιστὶ λατινιστί, *πρώτου μήκου*, ὡς ἀλλαχού σημειοῦται αὐτὸς ὁ συγγραφεύς. Τὸ συγγραμμά εἶναι καὶ διὰ τοὺς ἡμετέρους ἀξιόλογον.

Προβλ τί ἔγραψεν ὁ Κρούσιος εἰς τὸν Φιλαδελφείας Γαβριὴλ κατὰ τὴν 31 Μαΐου 1604 περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἐπιστολῇ, ἣν πρὸ 30 ἐτῶν κοινὴν πως κατέστησα διὰ τῆς Revue de Et: Grecques (1898 σ. 282 - 284).

2. **Πολίτευμα Οὐράνιον, ἢτοι Κατηχητικαὶ Ὀμιλίαι**, Μαρτίνου τοῦ Κρούσιου ἐκδόοντος. Civitas Coelestis, seu catecheticae Conciones à Martino Crusio editae, ἐν Τυβίγγῃ, 1578» εἰς 4ον = φύλλ: 4+σ: 206. Ἐν τῷ *Πολιτεύματι* τούτῳ ἀνευρίσκει τις Ὀμιλίαν *περὶ* θρησκείας, *περὶ* βαπτίσματος, *περὶ* τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, *περὶ* ὀφειλείας ἐκ τῆς πίστεως... *περὶ* τῆς χρήσεως τοῦ Δεκαλόγου κλ..... Ἐν προσεχεί εὐκαιρίᾳ, Θεοῦ εὐδοκίᾳ, ἴσως ἀσχοληθῶ περὶ τὰ *Βιβλιογραφικά* τοῦ Κρούσιου, γράψω δὲ καὶ περὶ τούτου ἐκτενεστέρον καὶ ἐνίων ἄλλων ἐκδόσεων. Τὴν ἐκδοσιν ταύτην, ἣν εὐτυχῶς κατέχω, κλείει ἢ τοῦ Καβάσιλα περὶ Ἀθηνῶν ἐπιστολῇ (σ. 205—206) ἣν μετὰ ἐξαιτίαν ὁ Κρούσιος ἐν τῇ *Τουρκογραφικῇ* περιέλαβε καὶ γνωστοτέραν κατέστησε (σ. 461).

σιν μετὰ δεκαετίαν ἐν δευτέρῳ ἐπλούτισεν, ἤρουνε προσθεῖς ἐν τοῖς ἄλλοις τμήμασι τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου καὶ Ὀμιλίαι ἐπὶ ἄλλων θεμάτων συναφῶν παιδαγωγικῶν καὶ ἐπιστολάς περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, ἐπιστολάς, αἵτινες ἢ ἐγένοντο μετέπειτα γνωσταὶ διὰ τῆς *Τουρκογραικίας* (1584) ἢ δι' ἐμοῦ ἀλλαχοῦ ἰ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Κρούσιος ἐνδιαφέρεται ἵνα ἔχη πληροφορίας καὶ περὶ τῶν θεμάτων, περὶ τὰ ὁποῖα ἐστρέφοντο αἱ τῶν ἱεροκηρύκων τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ὀμιλῖαι καὶ Διδασκαλίαι, ὧν ἕνεκα αἱ ἄνωθι πρόχειροι σημειώσεις καὶ πληροφορίες μου ὑποβάλλονται τοῖς εἰδικοῖς.

§ 14. Καὶ δὲν προχωρῶ. Ὁ Κρούσιος ἐπέισθη ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ζῆ, καίτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ μεγαλειότητα ἀπώλεσεν, ἐχάρη ὅτε παρὰ τῶν ἐν ΚΠόλει ἀνταποκριτῶν αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς παιδείας τῶν ἡμετέρων ἐπ' ἀκριβῆς ἔμαθε καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τῶν πατριαρχείων, τοῦ Πατριάρχου, ἐγνώρισε. *Maxima Patriarchae auctoritas est quia κλ. 3* καὶ οὕτω ἠκολούθησε περὶ πάντων ἐν λεπτομερεῖα τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὰ ἐρευνῶν εὐχόμενος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐ-

1. Ὁρα Turcogr: 428—435, ἐνθα πλήρως δημοσιεύεται ἡ πρὸς τὸν Κρούσιον ἐπιστολή. Πρβλε: *Mystakides. R. E. Grecques* 1898 σ. 291 κ. ἐ. Ἡ νεωτέρα αὕτη ἐκδοσις ἔχει 698 σελίδας καὶ ἐν τῇ μὴ ἠριθμημένῃ (=699) σελίδι τὴν εἰκόνα τοῦ Κρούσιου, 1588, εἰς 4^{ον}. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γυβίγγης: G1, 360.

2. Ὁ μακαρίτης ἱερομόναχος Θεόπιστος ἐκ τοῦ λογίου τάγματος des Augustins de l'Assomption, ἐν ΚΠόλει τὸ τοῦ ὀρθοδόξου κληρικῶν κάλυμμα φέρων, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Bessario (Roma 1901) διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «La vie intellectuelle chez les Grecs». Ἐν αὐτῇ λέγει «Igor de per-sonnes, dans le public européen, s'imaginent que la Grèce ne vit pas, que le joug ottoman l'a déprimée pour toujours et qu'elle ne se relèvera pas de cette courbature».

Καὶ ἐν ὑποσημειώσει «Maegré les malheurs des temps, dans les villes les bourgades, les monastères [ὄπερ καὶ σπουδαιότερον] soit le jour soit la nuit, le peuple grec continuera à étudier....»

[σ. 5 τῶν ἰδιαιτέρων].

3. Ἀνάγνωθι τὰ ἐν σ. 486 τῆς Turcograecia περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πατριάρχου, δι' ἣν ἱκανὰ ἀνέπτυξα ἐν τῷ βιβλίῳ μου. «Ἐπὶ τῇ Ἀλώσει. Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν. Μωάμεθ ὁ Κατακτητής. Πατριαρχεῖα. ΚΠόλει, 1920 σ. 15 κ: ἐξῆς καὶ αὐτόθι τὰ ἐκ τῆς Περιγηγίσεως τῆς συγχρόνου τοῖς γεγονόσι περὶ ὧν ὀμιλοῦμεν, (1587 μ.Χ.) τοῦ ἱατροῦ Lubenau. (Königsberg, 1914 - 1915).

του—καὶ ἦτο ἀληθῆς εὐσεβῆς Χριστιανὸς— *ὕπερ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους* ¹. Ὁ σεβασμώτατος φίλος Μητροπολίτης Ἡρακλείας (τέως Διδυμοτείχου) κ. κ. Φιλάρετος, ὁ εὐτυχῆσας ἵνα ἐφέτος εἰς πέρας ἀγάγη τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, τὴν μεγάλην τρίτομον *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν* ἀπλούστατα τὰ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους διαζωγραφεῖ λέγων: «ἡ μήτηρ Ἐκκλησία ἀπώλεσε μὲν τὸ πρότερον μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐκλειαν, διετήρησεν ὅμως σώαν καὶ ἀλώβητον τὴν ἀρχαίαν τῆς πίστεως παρακαταθήκην.... Καθὼς ἡ πλουσία καὶ ἀμφιλαφῆς χιὼν ἢ ἐπὶ ἐσπαρμένου τινὸς ἀγροῦ καταπεσοῦσα δὲν καταστρέφει τὸν σπαρέντα σπόρον ἀλλὰ ζωογονεῖ καὶ προφυλάσσει αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιρροίας, οὕτω καὶ ἡ δυναστεία τῶν Τούρκων δὲν συνεπήγαγε τὴν καταστροφὴν, οὔτε τοῦ γένους οὔτε τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ². Καὶ δὲν ἔχει οὕτω; Καὶ μέχρι σήμερον τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ὑφίσταται διωγμοὺς παρὰ τὰς συνθήκας φανεροὺς ἢ καὶ ὑπούλους, καὶ διωγμοὺς μάλιστα ὑπὸ χριστιανῶν ἀνθρώπων καὶ ὀρθοδόξων λεγομένων, οἵτινες ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν; Καὶ μεθ' ὅλους τοὺς περισπασμοὺς καὶ τοὺς εὐτελισμοὺς, τὸ ἐν Φαναρίῳ Πατριαρχεῖον μένει ἡ καρδιὰ τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πενταετίαν πρὸς τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ μέγα Φανάριον φανερώτατα *δειγματα* μεγάλης τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἡμετέρων καὶ ξένων εἶναι τρανοτάτη ἀπόδειξις ὅτι αὐτὸ καὶ ἐξευτελιζόμενον δὲν ἐξευτελίζεται καὶ διωκόμενον μένει ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ τεῖχος ἀκλόνητον εὐλογιστοῦν πρὸς τὰ παντοῖα συντυγχάνοντα.

II.

α'.

§ 15. Καὶ νῦν ἐπὶ τὸν Λόγον τοῦ I. Ζυγομαλά.

Ὁ Λόγος ἐξεφωνήθη τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, ἧτοι τὴν Κυριακὴν τῆς παγκοσμίου ἑορτῆς τῆς *Ὀρθοδοξίας*, καθ' ἣν ἦδη ἀπὸ τοῦ 842 (Φεβρ. 19) ἢ κάλλιον κατὰ τὸν de Boor ἀπὸ τοῦ 843 (Μαρτ. 11) ἑορτάζεται, καθ' ἣν, ὡς λέγει ὁ τὸ ἀθάνατον *Κυριακοδρομίον* συνθεὶς Θεοτόκης, ἡ πάνσεπτος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡ διὰ παντὸς περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν φροντίζουσα κηρύττει τὴν *ὀρθόδοξον* πίστιν μακαρίζουσα τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους καὶ ἀναθέματι ὑποβάλλουσα τοὺς δυσσεβεῖς καὶ κακοδόξους. Ἡ *ἰδιαιτέρα* τῆς

1. Μυστακίδου. Ἐπετηρὶς Βυζ: Σπουδῶν 1928 σ. 132.

2. Φιλάρετον *Ραφείδου*: Ἐκκλησι: Ἱστορίας τ. Γ' μέρος α', σ. 3.

ἔορτῆς ταύτης ὑπόθεσις καὶ πρόφασις εἶναι ἡ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις, καὶ ἡ τῆς ὀφειλομένης εἰς ταύτας τιμῆς ἀνάκλησις. Αὕτη ἔλαβε σάρκα καὶ ὄστᾶ ἐπὶ Θεοδώρας αὐτοκρατορίας καὶ Μεθοδίου Πατριάρχου θεσπισθεῖσα καὶ τηρεῖται ὡς ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐθνικὴ μέχρι σήμερον καὶ τηρηθήσεται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, ὡς ἡ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐπειδὴ δέ, ὡς λέγει Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ Ὀμιλίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἔορτῇ ταύτῃ ¹ «μνημονεύοντες τῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐπανόδου, τῆς αἰωνίου μὲν ἀξιούμεν μνήμης βασιλίδας ἐκείνας τὰς ἱεράς καὶ βασιλεῖς μετ' αὐτῶν, οἱ τὴν γαλήνην τοῖς εὐσεβοῦσιν ἔνειμαν ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς Ἐκκλησίας, ἀναθέματος δὲ ἀλύτοις δεσμοῖς » τοὺς ἀλιτηρίους ὑποβάλλομεν τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας προπετεῖ χειρὶ καὶ γνώμῃ στρατευσαμένους, ποιεῖται οἶονεὶ ἀνακεφαλαίωσιν ἐν τοῖς κυριωτέροις τῶν αἰρέσεων καθόλου *συμμέτρως τῷ σκοπῷ καὶ τῇ χρείᾳ τῆς πανηγύρεως* ² καὶ προκαλεῖται κατ' ἀκολουθίαν τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν, ἵνα *μηδεὶς τῶν εὐσεβεῖν περὶ πολλοῦ ποιουμένων ἀγνοῖ ἄλλ' ἐμβαθύνῃ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἔορτῆς.*

§ 16. Ἐπειδὴ αἱ ἔριδες, αἱ φιλονικίαι, αἱ συζητήσεις ἐξηκολούθουν αἱ θρησκευτικαὶ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πρώτου Κομνηνοῦ τοῦ Ἀλεξίου, κατὰ τοὺς χρόνους δὴλα δὴ ἐκείνους, καθ' οὓς φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ κίνησις ἡ τέως κοιμωμένη ἀφυπνίσθη διὰ τοῦ πολυμαθεστάτου Ψελλοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ ἀξιώματι τῆς ὑπατείας τῶν φιλοσόφων διαδεξαμένου Ἰωάννου τοῦ Ἴταλοῦ, διὰ τοῦ Κηρουλαρίου καὶ ἄλλων, ἐπιμελῆς ἐπὶ τούτῳ μελέτη καὶ διδασκαλία τῶν ὀρθοδόξων συνκεφαλαίωσεν ὅλας τὰς ἐναντίον τῶν κακοδοξούντων καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καταδικασμένων ἁρᾶς καὶ παρακλήσεις. Ἐπὶ Ἀλεξίου λοιπόν, ὡς παρὰ τῇ χαριτοβρύτῳ κόρῃ αὐτοῦ τῇ Ἄννη Κομνηνῇ φέρεται *«τὰ κακῶς δογματισθέντα συνκεφαλαίωσαντο καὶ τῷ βασιλεῖ ἐξαπέστειλαν»* ³ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὴλα δὴ εἰσφθαρέντα δόγματα ἐκανονίσθησαν καὶ οὕτω ἐν συνόψει κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας πράγματι *καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ* κατεκρίνοντο

1. Ὅρα: Oeuvres complètes de Georges Scholarios, Paris, 1928 σ. 102. κώδιξ Παντοκρατορῆνός αὐτόγραφος ἀρ. 127. Περὶ: ἐνταῦθα § 5.

2. *Αὐτόθι*, σ. 120 § 15.

3. Annae Comnenae Porphyrogenitae, Alexias, ἔκδ. Λειψίας, 1884 τ. Α' σ. 183 ἢ V 8—9).

ἐπ' ἐκκλησίας. Ὁ Ἀλέξιος τοῦ ὁποίου *ἐδάκνυτο ἡ ψυχὴ μεγάλως* ἔνεκα τῶν φθοροποιῶν τούτων δογμάτων, ἐν γένει, ἀμέσως ἐπελήφθη τῆς διορθώσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηνοποιουῦ πολιτικῆς. Ὁ Chalandon ὁ τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου ἀριστα ἐξιστορήσας ¹ ἐν τῷ *Συμπεράσματι* (Conclusion) τῆς μελέτης αὐτοῦ περὶ τοῦ γενάρχου τούτου τοῦ εὐθαλοῦς τῶν Κομνηνῶν οἴκου θαυμασιῶς ἐπιφέρει τὴν κρίσιν αὐτοῦ, ἣς εἰς τὰ ἐν τῷ σημειώματί μου τούτῳ συνοψιζόμενα μέγα κῦρος προσδίδει. Ὁ Chalandon ἀποφαίνεται οὕτως: Il a voulu réaliser l'unité dans l'Empire; il a cherché pour cela à maintenir l'intégrité de la foi chrétienne (τὴν ἀκεραιότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως) qui était le grand moyen de diffusion de l'hellénisme, ἐφρόντισε δ' ἐν γένει ἵν' ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν γόητρον τοῦ κλήρου, ὡς εἶναι πρέπον.

Ἄλλὰ τίνα ἦσαν τὰ δόγματα τὰ κατακριθέντα; Τὴν σειρὰν αὐτῶν δύναται ὁ βουλόμενος ἵν' ἀνεύρῃ ἐν τῇ ὑπὸ Νικητὰ τοῦ Ἀκομινάτου *Συνόψει* αὐτῶν, περὶ ᾧ σοφὸς φίλος ὁ κ. Οὐσπένσκις, διευθυντῆς τοῦ ἐν ΚΠόλει Ρωσικοῦ Ἀρχ: Ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσεν τὸ λεγόμενον *Συνοδικόν*. Τὸ Συνοδικὸν τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ Κατάλογος τῶν αἱρέσεων, αἵτινες κατεδικάσθησαν, αἵτινες ἐξέπεσαν τοῦ κύκλου τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἐπομένως καὶ ἐκ τοῦ Καταλόγου τῶν *διπτύχων* διεγράφησαν καὶ δὲν ἐμνημονεύοντο πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων. Δικαίως ὁ εὐτυχῆσας ἵν' ἀνεύρῃ αὐτὸ σοφὸς ἀνὴρ ἐκάλεσε *«μνημεῖον τῆς θριαμβευσάσης Ὁρθοδοξίας»* (monument de l'orthodoxie triomphante).

1. Chalandon F: Essai sur le règne d'Alexis I Comnene (1081—1118) Paris, 1900, σ. 320 *Προβλε*: καὶ σ. 312 «désireux (ὁ Ἀλέξιος) de maintenir l'intégrité de la foi, décida...»

Krumbacher: B S G 2 σ. 445. Τὸ *Συνοδικόν* ἐτύπωσεν ὁ κ. Οὐσπένσκις ἐν Ὁδησσῷ κατὰ τὸ 1893, ἀπρόσιτον ἔμοι τοῦλάχιστον καὶ μάλιστα ἐνταῦθα διατρέβοντι, ὡς καὶ ὁ τόμος τοῦ Chalandon, ἐν ᾧ γίνεται μνεία καὶ ἀνάλυσις τοῦ πολυτίμου τούτου ἐγγράφου, καθ' ἃ ἐκ τῶν παλαιῶν σημειώσεών μου κατέχω (σ. 310).

Ἐπιτραπήτω μοι ἐπὶ τούτοις ἵνα ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῶν θεολόγων—ἱστορικῶν εἰς τὴν παραβολὴν τῶν ἐν τῷ *Συνοδικῷ* πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ *Ὁμιλίᾳ* Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἀναφερομένας αἱρέσεις § 4 καὶ ἐξῆς, καὶ τοὺς ἐν τῷ τέλει τῆς τελευταίας 16 § γλυκυτάτους εὐχαιτικούς λόγους, διὰ τοὺς *ποιμένας*, «τοὺς ἀκαπηλεύτως κηρύττοντας τὸν λόγον». (σελ. 122, *αὐτόθι*).

β'.

§ 17. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν εἶχεν ἡ Ἐκκλησία ἄλλους συνεχεῖς ἀγῶνας μεθ' ὅλην τὴν ἔκ τινων μάλιστα πατριαρχῶν ἐπιδειχθεῖσαν μετριοπάθειαν καὶ δὴ ἀνεξιθρησκείαν, κατὰ τῆς προπαγάνδας, κατὰ τῶν μισσιοναρίων, οἵτινες ἐνόμισαν ἐλευθέραν τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἴσοδον καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν «καὶ γλυκόλογοι ὄντες ἀνάμεσα εἰς > τὸ μέλι ἔχουν τὸ φαρμάκι» κατὰ τὸν Νοταρᾶν *Δοσίθεον*¹ πλανεύουσι τοὺς ὀρθοδόξους. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ κηρύγματα ἀνάλογα ἐγίνοντο, ἀντιρρητικὰ περὶ πουργατορίου, Ἰουδαίων πλάνης, περὶ ἀζύμων κλ.

§ 18. Κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τοῖς πατριαρχείοις μνημονεύονται αὐτοκράτορες, πατριάρχαι, σύνοδοι, κατακρίνονται δὲ οἱ εἰς κακοδοξίαν περιπεσόντες καὶ ὑπὸ τῶν συνόδων καταδικασθέντες. Οἷα φαιδρότης τῆς πανηγυρικῆς λειτουργίας, ἣν ἐπιβλητικώτατα τελεῖ ὁ πατριάρχης μετὰ τῆς α. καὶ ι: Συνόδου τῶν περὶ αὐτὸν ἀρχιερέων, καὶ ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἑορταζόντων διακρινομένη χαρά².

Καὶ κλείω τὴν § ταύτην ἀναδημοσιεύων ὅσα περὶ τῶν παρακολουθούντων τὴν Ἰ. Ἀκολουθίαν τῆς Ὁρθοδοξίας γράφει ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος Ζαμπέλιος ἐν ταῖς Β: αὐτοῦ *Μελέταις*. «Καὶ ὅμως, πόσοι > ἔξ ὅσων συνήθως παρευρίσκονται εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς πρώτης > Κυριακῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, πόσοι οἱ συλλογιζόμενοι, ὅτι ἡ > λεγομένη ἐκεῖνη τελετὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, τελετὴ ἐκκλησιαστικὴ κατὰ > τὸ φαινόμενον, ἔχει μεγίστην πολιτικὴν βαρῦτητα εἰς τὴν βιολογίαν > τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ ἀπαίδευτος ἀκροάζεται τὴν λει-

1. Πρὸς τοὺς Ἰβήρας κατὰ τὸ 1704. Ἐκκλησ. Ἀλήθεια 1890, σ. 191. Ὅρα καὶ φόβον τοῦ Κρουσίου διὰ τοὺς φράγους, ἧτοι παπιστάς, ἐν *Μυστακίδου*, «Germanograeca» σ. 58—60, τοιοῦτον φόβον, ὥστε καὶ δημοσιευομένης ἐν τῇ *Turcograecia* ἐπιστολῆς ἀνέκδοτα μέρη καταλείπει τοῦ ἀκινδύνου χάριν, ἅτινα συμπληρῶν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐξέδωκα.

2 *Σωφρόνιος ὁ Β'*. ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, δι' ὃν ὁ Κούμας ἐν τῷ δεκάτῳ τόμῳ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ γράφει «ἀπὸ τὰ καλὰ, ὅσα ἠλίθιοι ἐξ > αὐτοῦ, δὲν ἔδειξε τίποτε ἄλλο εἰμὴ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας διδαχάς του» ὥρισε κατὰ Σεπτέμβ. τοῦ 1779 [μῆ 1777;] «νά γίνωνται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐράνω κοινῷ τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων, κόλλυβα ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν διὰ ἐννέα σινίων, οἱ δὲ θνήσκοντες νά > καταλείπωσι κληροδοτήμά τι πρὸς τοῦτο». Τοῦτο κατὰ τὸν κ. *Γεδεών* Π. Πίνακι : σ. 666. Ὁ Σωφρόνιος ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Μεγάλου Ρεύματος.

› τουργίαν ἀνεξετάτως· ὁ ἡμιμαθῆς ἐπαίρεται ἐν ἑαυτῷ, καὶ μεγαλύνεται ἐπὶ εὐφυΐα καὶ ἀγχινοία, οἰκτεῖρων τὴν μισαλλοδοξίαν τῶν πατέρων μας. Καὶ ὅμως, ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον, ἐὰν ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν δικαίως ἢ ἀδίκως νὰ κρίνωμεν τὰ παρελθόντα, τοῦτο ὀφείλεται πάντως εἰς τὴν περισσοθηρσκειάν τῶν προπατόρων μας. Χωρὶς τοιοῦτου ζήλου συντηρητικοῦ, ἐνωτικοῦ.....»¹.

Καὶ λοιπὸν ἀπαραίτητος ἢ ἀνάλογος διδασκαλία ἐν καιρῷ ἐπιβάλλεται· ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ πρέπει ἵνα ἐνεργῆται ἐν ἡμῖν τοῖς πιστεύουσι ἀνάλογος ταῖς περιστάσεσιν, ὑφ' ὧν κυκλοῦμεθα καὶ πειραζόμεθα καὶ θλιβόμεθα. Οὐδεὶς καταφρονήσει αὐτοῦ, εἰμὴ κενόσοφος, ἐὰν καλῶς καὶ σοφῶς ἡ διδασκαλία γίνῃ².

III

Κώδιξ Μβ. 30. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 19. Ὁ κώδιξ, ἐξ' οὗ ὁ ἐκδιδόμενος **Δόγος**, ἀπόκειται ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ἐκ κληρονομίας τοῦ Κρουσίου, εἶναι χαρτῶος (15 1)2—16 1)2 X 21—22 ἐκ.) εἰς 4ον, ὡς ἦδη ἐν τῇ § 3 εἶπον. Πρὸς τοῖς ἐν τῇ § ἐκείνῃ σημειουμένοις εἰρησθώσαν καὶ τὰ ἐξῆς, κατὰ σημειώσεις τῆς ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890 γενομένης **Ἀναγραφῆς**.

Περιεχόμενα. Μετὰ κατάλογον τῶν περιεχομένων ἄτακτον.

1) **Δόγος περὶ** ἀζύμων. Ὅρα ἀνωτέρω § 3. Ὁ λόγος κατέχει σελίδας τοῦ κώδ. : 26, ὧν μένουσιν ἄγραφοι ἐν τῷ μεταξὺ ἢ 4ῃ καὶ 5ῃ. Ἐν τῷ τέλει «Γέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.»³

2) **Περὶ** τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. σ. 27—29. Ἐκ τῆς χρονικῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου Πατριάρχου ΚΠόλεως τοῦ Ὁμολογητοῦ μαρτυρία ἱστορικὴ ὅτι δις τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν τίμιον

1. *Βυζαντινὴ Μελέται*, Ἀθήναις, 1857 σ. 449.

2. Ὁ θέλων ἵνα καὶ τι ἐρευνήσῃ περισσότερον περὶ τῆς Κυριακῆς ταύτης ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων ἄς παρατηρήσῃ τοῦ *Φιλοθέου Κλητορολόγιον* τί γίνεται τῇ ἐπιούσῃ Κυριακῇ [τῇ μετὰ τὴν Κυριακὴν τῆς τῶν κρεῶν ἀπουσίας] τῆς τῶν ἀγίων εἰκόνων Ὁρθοδοξίας ἐν Βυζαντίῳ. Ἐκδ Β u r y I. B. *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised text of the Kletorologium of Philotheos*, London, 1911 (σελ. 165—166).

3. Μνεία ἐν σελ. 510 τῆς *Turcograecia*. Ἐπεξήγησις τῶν «μικρῶν ἄττα».

ἀσπαζόμεθα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰϋ Χϋ σταυρὸν διὰ τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα. ²

3) **Περὶ** τοῦ ὁποῖον ἂν εἴη τὸ καθαρτήριο ἐκεῖνο πῦρ, ὅπερ ὁ μέγας λέγει Παῦλος τὸ τοῦ Κυρίου στόμα. > Κατέχει ὅλην τὴν σελ: 31:

Ἄρχ: Τὴν μὲν ἀκριβείαν τοῦ ζητήματος τούτου...

Τέλος: τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσεως ἢ τῆς ἀπεράντου κολάσεως.

Αἱ **τρεῖς** ἀνωθι πραγματεῖαι εἶναι ἰδιόγραφοι τοῦ Ζυγομαλά Ἰωάννου, αἱ μετὰ ταῦτα ἄλλη γραφῇ καθαρωτέρῃ.

4) σ. 31—44. Περιέχεται ὁ Εὐαγγελισμός. «Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις...» διάφοροι προφητεῖαι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου, ἐνσάρχου οἰκονομίας κλ. ἐπὶ καλλιτέρου χάριτος.

5) σ. 45—68. **Λόγος περὶ** Ὁρθοδοξίας, κυρίως **περὶ** εἰκόνων. Διάφορος γραφῇ, μελάνη, καὶ χάριτος. Δυσανάγνωστος. Εἰς ἀπλὴν διάλεκτον. Τοῦτον, ὡς σημειοῦται ὁ Κρούσιος, λαβὼν τῇ 10 Ἰανουαρίου ἐξεφώνησεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῇ 2 Μαΐου (1579) ὁ μοναχὸς Θεοφάνης, ἀλλ' ὁ Συμεὼν Καβάσιλας περιέγραψε. Τοῦ Λόγου ἀρχή: «τὴν ἄχραντον εἰκόνα προσκ[υνοῦμεν] ἀγαθὲ **τέλος:** θέλομεν ἀξιωθῆναι γὰ προσκυνήσωμεν τὸ ἅγιον πάθος τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τὴν ζωφόρον ἀνάστασιν καὶ θέλομεν κατασπασθῆναι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ναὶ γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ». Τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ λόγου τούτου ἐπέγραψεν ὁ Κρούσιος, die 2 Μαί 1579, ἀρχάμενος τῇ προτεραιᾷ: inceri barbarogtaeca haec 2 Μαί 1579.

Τῇ αὐτῇ γραφῇ ἐν σ: 68 μετὰ τὸ τέλος τοῦ λόγου γράφονται: «χαιρέτα μου κύριε Πρωτονοτάριε τὸν σοφώτατον ἱατρὸν καὶ ἐμὸν διδάσκαλον καὶ κύριον Ἰωάννην τὸν Παπακυριαζῆ (;) καὶ τὸν ἀδελφόν του καὶ τὸν παπᾶ Μανέ. **σὸς Συμεὼν.**

6) σ. 69—89. Ἐπὶ χάριτος καλλιτέρου διὰ γραφῆς εὐπρεπεστέρως, διαφόρῃ μελάνη: **Λόγος** Ματθαίου μοναχοῦ [Metrophanis, τοῦ τῆς Βεροῦσίας μητροπολίτου, frater] περὶ αὐτεξουσίου (πρβλε ἐνιαῦθα § 12 καὶ § 15). **Ἄρχ:** Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου... **Τέλος:** μετὰ πάντων τῶν ἁγίων γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰϋ Χριστοῦ».

1. Ὅρα **πανομοιότυπον πίνακα**, ἐξ οὗ διαγιγνώσκεται καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ κώδικος καὶ ὁ τῆς γραφῆς τοῦ Ζ: καὶ τὰς παρασημημένας ἐν λεπτῇ μικρογραφίᾳ λατινιστὶ σημειώσεις τοῦ Κρούσιου.

Ἐλαβεν ὁ Κρούσιος τὰ ἄνωθι ἐκ Βυζαντίου τῇ 10 Ἰανουαρίου 1579 ἤρξατο τὸν λόγον τοῦτον ἵνα μελετᾷ τῇ 3 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ ἐτελείωσεν αὐθημερόν. Absolvi die 3 Mai **Μαρτινοκρούσιος**.

Τὸ **δεύτερον** μέρος τοῦ ἀναμείκτου τούτου κώδικος, ἐν ᾧ συνδεδεμένα εἶναι καὶ αἱ **Θεματοεπιστολαὶ** καὶ ἄλλαι ἐνδιαφέρουσαι διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραφράσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν καὶ τὰνάπαλιν, κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Καταλόγου τοῦ καθηγητοῦ κ. Schmid καὶ ἐκ τῆς Turcograecia 1.

IV

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ

ΛΟΓΟΣ

(Περὶ ἀζύμων)

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλη καὶ παρησια².

Οἱ ἐμφιλοσοφώτερον ἔχοντες βίον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀρμενίων, καὶ τῶν ἄλλων οἱ πλείω τὴν γνῶσιν αὐχόοντες ἔχειν, λόγον καὶ περὶ τῶν ἀζύμων ἀκούσατε. Ἐντεῦθεν εἰς ὑμᾶς πλάνην ἐλέγξει καὶ τὸ ἀτοπον τοῦ πράγματος Ἵμῖν γνωρίσαι, καὶ τὸ τοῖς πιστοῖς ἀνοίκειον εἰς θυσίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς οἷόν τε μέσον ὑμῶν στηλιτεῦσαι. Τὸ τὰ ἄζυμα δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς μετέχειν θυσίας, οὐ μὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οὐ γὰρ ἄζυμον λαβὼν ὁ Κύριος εὐχαριστήσας ἔκλαυσε καὶ τοῖς μαθηταῖς ἔδωκεν, ἀλλ' ἄρτον, ὡς οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί, καὶ Παῦλος μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστολος³. Ἵμεῖς οὖν πότεν τὸ τὰ ἄζυμα ἐσθίειν, ὡς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ παρελάβετε, πάσης τῆς ΧϚ Ἐκκλησίας ἄρτον εἰς θυσίαν τῷ Χριστῷ προσφερούσης, ἀπὸ τοῦ ΧϚ ἢ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ, μὴ γένοιτο. Οὐδαμῶς γὰρ εἴρηται ἐν ταῖς Θεαῖς Γραφαῖς ἢ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰῶς Χὸς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄζυμον, ἀλλ' ἄρτον, ὡς εἴρηται καὶ εὐχαριστήσας ἔκλαυσε καὶ εἶπε, «λάθετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ Ἵμῶν κλόμενον, τοῦτο πιαίετε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Οὕτω δὴ καὶ ὁ Παῦλος ἐχόμενα καὶ συνωδὰ τούτοις φησὶ τὸ ποτήριον ὁ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ

1. *Πρὸς*: τὰ ἐν § 3 ἐνταῦθα.

2. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ φᾶ σημειοῦται περιλήψεις, ὡς ἐδῶ «Ad Armenios et alios contra azyma».

3. Quia D[ominus] von ἄζυμον sed ἄρτον accepit.

Χϋ ἐστίν; "Οτι εἷς ἄρτος", ἐν σώμα σί πολλοί ἐσμέν. Πάντες γὰρ τοῦ ἐνός ἄρτου μετέχομεν. Συνήκατε. Ἄρτον εἶπεν, ὃν ἐσθίσμεν ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χϋ, καὶ οὐκ ἄζυμον¹. Εἰ οὖν ἐτι τῶν ἀζύμων μετέχετε, πρόδηλον ὅτι ὑπὸ τὴν κιάν ἐτι τοῦ παλαιοῦ ἐστὲ νόμου, καὶ τράπεζαν Ἰουδαίων ἐσθίετε. Οὐκὶ δὲ θεοῦ λογικὴν ζῶσαν. Καὶ ἡμῖν τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπιούσιον τε καὶ ὁμοούσιον, καθὼς τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐξαιτεῦσθαι ἄνωθεν ἐδιδάχθημεν. Εἰ γὰρ σάρκα Χϋ ἐσθίμεν τοῦ τελείου Θϋ καὶ τελείου ἀνθρώπου, τὴν ζῶσαν καὶ ἔμφυχον πάντως, τίς κοινωνία ἡμῖν θύσαν προσφέρειν τῇ ἐν ἀζύμοις νεκροῖς εὐ τε δὴ που καὶ ἀψύοις δίκην τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων. Ἐμφυχος καὶ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου φυράματος, ἣν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἀνέλαβε, καὶ ὑπόστασις αὐτὴ ἐγένετο ἀτρέπτως. Ὁ οὖν ἀζύμων μετέχων, οὐ τὸν ἐπιούσιον ἡμῖν ἄρτον ἐσθίει τοῦ σώματος τοῦ Χϋ. Τὸ γὰρ ἄζυμον, δηλονότι καὶ ἄψυχον. Καὶ ὡς αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις ἐκδηλότερον ἡμᾶς διδάσκει, προκαταβληθεῖσα γὰρ ἡ² μικρὰ ζύμη ἐν τῷ φυρέματι τοῦ ἀλεύρου καὶ συμφυρθεῖσα αὐτῷ, καὶ μία τῇ ὅλῃ ζύμῃ ἀποτελεσθεῖσα, δυνάμει τινὶ ζωτικῇ ἑαυτὴν ἐκθερμαίνει, καὶ κινητικῇ ὅταν δὴ ζῶσαν ἐργάζεται, ὡς περ ἡ ἐν ἀζύμῳ ζύμη τῶν Φαρισαίων, ἣν ἐκφεύγειν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπισκῆπτει. Οὐκοῦν ὁ τὰ ἄζυμα ἐσθίων, ἐν τῷ σκότει τοῦ νόμου περιπατεῖ, καὶ ἀσάρκου κοινωνίας ἔξει μετὰ τοῦ Χϋ τοῦ ὄντος ἐν τῷ φωτὶ τῆς οὐτοῦ καινῆς διαθήκης καὶ χάριτος. Ἄρτον ἐσθίσμεν τὸ σῶμα Χϋ καὶ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ αἷμα πίνομεν μεθ' ὕδατος ὡς ἐκ τῆς θείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἔρρευσε, καὶ οὕτω μετὰ Χϋ τοῦ Θεοῦ καὶ μετ' ἀλλήλων κοινωνίαν ἔχομεν ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καθαριζόμενοι. Ἐδὲ ἄζυμον, οὐκ ἄρτος, οὐ γὰρ ἄρτου οὐδὲ αὐτοτελὲς ἐστίν, ἀλλ' ἐλλιπὲς ἢ ἡμὲν τελὲς δεόμενον τοῦ πληρώματος τῆς προζύμης ὁ ἄρτιος ὁ ἀτελής τέλειος καὶ πληρέστατος, ὡς τὸ ὅλον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ δηλαδὴ τοῦ πληρώματος.

Εἴτις δὲ τὸ ἄζυμον καὶ ἐγκρυφίαν καλέσειεν, ὃν Ἡλίας ποτὲ τὴν Σουμανῆτιν ἐξητήσατο, ἢ κολλύριον, ὃ τὰ παρ' ἡμῖν νήπια κολλίκτον κοινῶς ὀνομάζουσιν, οὐ διαμάρτοι τοῦ πρέποντος. Καὶ ὅρα μοι τὴν τῶν ἀμροτέρων ποιότητα, τοῦ λόγου τῇ αἰρέσει προσέχων. Ἐν τοῖς ἀζύμοις οὐδεμία τίς ἐστὶ ζωτικὴ δύναμις νεκρὰ γὰρ ἐστίν. Ἐν δὲ τῷ ἄρτῳ, ἡγουν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, τρία τὰ ζῶντα καὶ ζῶν παρέχοντα ἀγίων τοῖς αὐτὸν ἀξίως ἐσθίουσι: τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιστήθιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ, οὕτω λέγων: Τρεῖς εἰσὶ οἱ μαρτυροῦντες τὸ πνεῦμα, τὸ

1. Quia τὸ ἄζυμον est τῆς ἰουδαϊκῆς σκιάς αὐτὴ τί ζῶν

2. 46 ἡς σ. ἠοιθημέναι ὑπὸ τοῦ Κρουσίου μένουσιν ἄγραφοι: ἐν τούτοις οὐδὲν λείπει, ὡς ἡ συνέχεια τοῦ λόγου μαρτυρεῖ.

ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα. Καὶ εἰ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσὶ, δηλονότι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χϋ, ὃ καὶ κατὰ τὸν κριτὸν τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως δῆλον γέγονεν ὀπηνίκα τὸ αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἀγράντου πλευρᾶς ἔρρευσε, λόγῃ νυγείσεως αὐτοῦ τῆς πλευρᾶς, ἥτοι τῆς σαρκός: τὸ δὲ ζῶν ἅγιον πνεῦμα, ἔμειν ἐν τῇ τεθεωμένῃ, ἢ ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ, ζῶσαν καὶ τεθεωμένῃν σάρκα ἐσθίοντες. Οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ ἐκκενωθέντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀγράντου πλευρᾶς αὐτοῦ, πάσης καθαιρόμεθα ἁμαρτίας καὶ ζέοντος πληρούμεθα πνεύματος: θερμὸν γὰρ οἶα δὴ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριον πίνομεν, ἐπειδὴ ἐκ ζώσεως σαρκὸς τοῦ πνεύματος καὶ θερμοτάτης Χϋ, θερμὸν αὖτον αἷμα ἡμῖν, καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλυσεν ¹ ὅπερ ἐν τοῖς τὰ ἄζυμα ἐσθίουσι χώραν οὐκ ἔχει τοῦ γίνεσθαι. Σαρξὶ τοίνυν σταυρωθεὶς ὁ εἰς τῆς Ἁγίας Τριάδος Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, μὴ παθούσης αὐτοῦ τῆς θεότητος, παρέδωκεν ἡμῖν ἐσθίειν καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τὴν σάρκα αὐτοῦ, τὴν ἐν Ἁγ. πνεύματι ζῶσαν, οὕτως εἰπὼν, λάβετε φάγετε, τοῦτέστι τὸ σῶμα ². Τί οὖν ὑμῶν, εἰ καὶ μὴ ὀρθῶς πιστεύετε εἰς τὸν Χ'ν, καὶ τῷ νόμῳ τῷ καταργηθέντι ἐν τῷ Χϋ, ὅς ἐστὶ τὸ ἄζυμον. Καινὴ κτίσις ἐσμέν τῷ Χριστῷ. Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε, πάντες ἀκούσατε λέγοντος: ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά ³. Εἰ δὲ ταύτην ἐσθίειν βούλεσθαι, τί μὴ καὶ περιτέμενεσθε, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς περιτεμήθη. Τί μὴ καὶ καθυρτίξεσθε Παύλου καὶ τοῦτο πράξαντες καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως διατι μὴ παρατηρεῖτε τῶν παλαιῶν, ὡς καὶ ἄλλοι ὅσοι τὰ τοῦ παλαιοῦ τηροῦσι νόμου, δι' οὗς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσι βλασφημεῖται, ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ διὰ νόμου τοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὁ νόμος ἐξεδόληθη ὁ παλαιός, περιττὸν ἄρα τὰ ἄζυμα. Περιττὸν τὰ ἄλλα πάντα.

Χρὴ οὖν πιστεύειν ὀρθῶς Χριστόν, κατὰ τὰ θεῖα δόγματα τῶν Πατέρων, καὶ ἄρτον σῶμα Χριστοῦ ἐσθίειν, οὐ μὴν ἄζυμον, εἴγε ἀληθῶς ἐνεκρώθητε τῷ παλαιῷ νόμῳ, καὶ οὐκ ἔτι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν ἐστέ.

Ἐκκαθάρατε οὖν φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος τὴν παλαιὰν ζύμην τῆς ἁμαρτίας. Ἐξάρατε ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ἦτε νέον τῷ Χριστῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι, ἤγουν καθαροί, νενεκρωμένοι τῷ κόσμῳ. Καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν τοῦτο ἐστίν, ὥστε φησὶν: Ἐορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ ἁμαρτίας, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ κακίας καὶ πονηρᾶς αἰρέσεως, ἀλλ' ἐν ἄζυμοις εὐκρινείας καὶ ἀληθείας,

1. Ea in ἐνζύμῳ percipimus non in ἄζυμῳ.—ἐν τῇ ψα.

2. Ἐν μᾶ λέξει τὸ χειρόγραφον.

3. Si ἄζυμα retinetis, cur non et caeteros veteris tes [tamen] ti typos 2.

ἡγουν καθαρότητος βίου καὶ πίστεως ὀρθοδόξου, μεθ' ἧς εἰς Θεὸν πιστεύοντες τὴν ἀλήθειαν, ἀληθινοὶ γενώμεθα προσκυνηταί.

¹ Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνούοντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, δόξης δηλαδὴ ὀρθῆς καὶ πίστεως ἀμωμήτου, ὡς αὐτὸς ἔφη, δεῖ προσκυνεῖν. Ὡστε εἰ ἐν ἄζύμοις ἐορτάζειν ἐτι ἔγραφε Κορινθίοις, καὶ δι' ἐκείνων ἡμῖν, οὐκ ἂν ἐκαθάρατε τὴν παλαιὰν ἔφη ζύμην τῆς ἁμαρτίας. Ἐξάρατε οὖν ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ἦτε νέοι τῷ Χριστῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι· οὐ γὰρ περὶ ἄζυμων ἐσθιομένων νῦν ὁ λόγος, ἢ τότε τῷ Ἀποστόλῳ ἦν, ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἣν καὶ παλαιὰν ὠνόμασαν ζύμην, ὡς ἀρχαίαν καὶ ἔξ ἀρχῆς οὖσαν τοῦ κόσμου, καὶ νέον οἰνοεὶ φύραμα γένωνται τῷ Χριστῷ, καθὼς βαπτισθέντες ἐγίνοντο ἄζυμοι, ἡ γοῦν ἀναμάρτητοι, πάσης παλαιᾶς ζύμης ἢ τοῦ ἁμαρτίας καθαροί². Πόθεν οὖν ὑμεῖς ἔχετε ταύτην τὴν παράδοσιν; Ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων! Οὐχί· οὐδαμοῦ γὰρ εἶπον οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων περὶ ἄζυμων, οὐδὲ παραδεδώκασι ταῦτα τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ φανερώς ἢ μυστικῶς τοῦτο γράφοντες. Καὶ ὅτι ὁ λόγος οὐ ψεύδεται, ἀκούσον Παύλου λέγοντος, ἐγὼ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέλαβον Ὑμῖν ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυκτί, ἣ παραδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον φησί, καὶ οὐκ ἄζυμον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον. Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον εἰπὼν, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Πότε δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ Κυρίου ἐγένοντο; Ὅτε τὸ αὐτοῦ πάγτως ἐφθασε πάθος. Ἐπεὶ γὰρ ἔδει παθεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τοῦ νομικοῦ Πάσχα, καθ' ἣν καὶ ὁ ἄμνός παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐθύετο, ἐμελλε δὲ γενέσθαι τὸ πάσχα παρὰ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων παρασκευῇ ἡμέρα, ὡς φησί Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής. Ἐπεὶ παρασκευῇ ἦν. Ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, ὅτε καὶ ἡ τεσσαρῆςκαιδεκάτη ἡμέρα τῆς σελήνης κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα ἐν Εφλδ ἐτι ἐμπεσεῖν ἔτυχε. Κύκλος γὰρ ἦν ἡ τοῦ Ἡλίου καὶ εὖς τῆς σελήνης, ἵνα πρὸ τῆς παραδόσεως φθάσῃ τὸ οἰκεῖον Πάσχα τοῖς μαθηταῖς παραδοῦναι ἐν τῷ δείπνῳ ἀναπεσῶν ὀψὲ τῆς Ἑως περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἔφαγε μὲν ἀλλὰ τὸ οἰκεῖον πάσχα τηλικαῦτα πρὸ τῆς ἐορτῆς τῶν ἄζυμων. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐκ τοῦ ἀναπεσεῖν αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦν τοῦτο νενομοθετημένον. Ἐπειδὴ ἰσταμένους καὶ περιεζωσμένους ἐκέλευσεν ἐσθίειν τὸ πάσχα μετὰ σπουδῆς τοῖς Ἰουδαίοις ὁ νόμος. Καὶ κατέπαυσε μὲν, πληρώσας τὸ Πάσχα τὸ νομικόν· παρέδωκε δὲ τὸ οἰκεῖον διὰ τοῦ δείπνου. Ἰστε οὖν ὅτι ἀπὸ τοῦ Χ^υ ἢ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ τὰ ἄζυμα ἐσθίειν ἢ προσκομίζειν οὐ παρελάβετε. Ἐπειδὴ οὔτε Χ^ς

1. Ἰωάν. 4. ἐν τῇ ᾠα.

2. Quia azyma non preperunt Apłi, nec Chrus, ἐν τῇ ᾠα.

αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἔφθασε φαγεῖν τὰ ἄζυμα, οὕτω παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐτοιμασθέντα, οὔτε οἱ ἀπόστολοι παρέδωκαν ἡμῖν, ὅπερ οὐ παρέλαβον. Ὅτε δὲ ἄζυμα κατὰ τὴν Πέμπτην ἐκείνην, οὕτω ἦσαν, τρισκαιδεκάτης οὔσης τῆς σελήνης, κατὰ γὰρ τὴν ιε'. αὐτῆς νενομοθετημένον ἦν τὰ ἄζυμα γίνεσθαι, ὡσπερ καὶ ὁ ἄμνός κατὰ τὴν ιδ' θύεσθαι, καθ' ἣν ἐτύθη ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

Εἰ δὲ βούλεσθε καὶ ἄλλο τι ἀκοῦσαι πρὸς πίστῳσιν τῶν εἰρημένων, ἀκούσατε, τὸ περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων, ὃ νενομοθέτηκεν. Αὗται φησὶν ἑορταὶ τῷ ΚΦ καὶ αὗται αἱ ἄγιοι, ἃς καλέσετε ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Ἐν τῷ πρώτῳ μηνί, ἐν τῇ ιδ' ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ἀναμέσον τῶν ἐσπερινῶν, Πάσχα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐν τῇ ιε' ἡμέρᾳ τοῦ μηνός τούτου, ἑορτὴ τῶν ἀζύμων τῷ ΚΦ. Ἑπτὰ ἡμέρας ἔδεσθε. Ἴδού καὶ ἀπὸ τῆς νομοθεσίας Μωϋσέως ἐμάθατε ὅτι οὐκ ἦν τότε ἄζυμα. Ὅτε μετὰ τὸ δειπνήσαι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πέμπτης ὁ Χς παρέδωκε διὰ τῆς τοῦ ἄρτου κλάσεως τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης μυστήριον. Πρὸ γὰρ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων τοῦτο πεποιήκε κατὰ τὴν ΙΓ' ἡμέραν τοῦ μηνός, τῇ δὲ ΙΕ' ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ὡς ἔχει ἡ τοῦ Μωϋσέως νομοθεσία, ἡ ἑορτὴ ἦν τῶν ἀζύμων. Καὶ ὁ Χς τῇ παρασκευῇ σταυρωθεὶς κατὰ τὴν ιδ' τοῦ μηνός ἡμέραν, τῷ σαββάτῳ τῇ ΙΕ' τοῦ μηνός, ὅτε ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἐν τῷ τάφῳ ἔκειτο τεθαμμένος. Ἄζυμων οὖν μὴ ὄντων πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων καθ' ἕκαστον δὲ ἐνιαυτὸν, ἑπτὰ ἡμέρας καὶ μόνως ἦσθιον τὰ ἄζυμα οἱ Ἰσραῆλιται. Ποῦ λοιπὸν εὐρέθη παρὰ καιρὸν τότε τὰ ἄζυμα, ὅτε μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τοῦ δείπνου ἔφαγεν ὁ Χς, καὶ μετὰ τὸ δειπνήσαι, διὰ τοῦ ἄρτου παρέδωκεν αὐτοῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης; Πότε δὲ καὶ ἔφαγεν αὐτὰ; μετὰ τὸ σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τάφῳ; Εἶτα οὐκ ἐγκαλύπτεσθε τὸ ἀπίθανον ἐννοοῦντες καὶ τὸ ἀνακόλουθον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων; Ὅτι δὲ ἀληθείας ἔχεται¹ τὰ εἰρημένα, βεβαίως συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ καὶ ὁ μέγας Ἐπιφάνιος ὁ Κύπριος, ἐξ Ἰουδαίων γεγονώς. Οὗτος γὰρ εἰς τὸν περὶ πίστεως πονηθέντα αὐτῷ λόγον γράφει περὶ τούτων ὁμοίως. Ἐν τρισὶν ὕλαις, φησὶν, ἐποιοῦν τὸ Πάσχα οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐν τρισὶν ἄρεταῖς, καὶ ἐν τρισὶ μάρτυσι κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον.

Καὶ ὕλαι μὲν εἰσὶν αὐτοῖς τρεῖς, τὰ εἶδη ταῦτα. Ὁ ἄμνός τὰ ἄζυμα καὶ αἱ πικρίδες· ἄρεταί δὲ τὸ περιεζωσμένοις ἐσθίειν τὸ πάσχα. Καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ἔχειν καὶ βακτηρίας ἐν ταῖς χερσίν· μάρτυρες δὲ τρεῖς, γραμματεῖς, νομικοί· καὶ γὰρ οὗτοι περὶ τράπεζαν τινα ἰστάμενοι διὰ ποτηρίου τινὸς σαλευομένου, τὴν τῆς σελήνης ἀκριβῶς κατεμάνθανον ἀπόλυσιν καὶ εὐθὺς γενομένης διὰ σάλπιγγος μέγα ἠχούσης

1. Τὸ χειρόγραφο : ἔχητε.

ἐσθίμαινον ὅτι πάσχα Κου ἐστί. Μέγα οὖν τὸ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος. Ἄνευ ἄρτου ἐποιοῦν τὰ ἄζυμα ἡμέρας ζ, πλὴν οὐκ εἶχον ἐξουσίαν πρὸ τοῦ σημείου τοῦ διὰ ποτηρίου, καὶ πρὸ τοῦ σαλπίσαι, ἀμνὸν ἢ ἄζυμον, ἢ πικρίδας ἐτοιμάσαι εἰς τὸ φαγεῖν τὸ πάσχα. Καθὼς ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· σαλπίζουσι σάλπιγγα ἐτησίως ἐν τῷ πρώτῳ μηνί·
 » ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς λέγει Δαυὶδ: «σαλπίζατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι,
 » ἐν εὐσήμεν ἡμέρᾳ ἑορτῆς Ἰμῶν». Εὐσημον ἡμέραν λέγει τὴν διὰ τοῦ σαλευομένου ποτηρίου ἐν σημείῳ σημαινομένην, ἧ καὶ Ἰουδαῖοι ζητοῦσιν ὡς ὁ Παῦλος φησί. Θέλων οὖν ὁ Κς τὰ τῆς ἑορτῆς καταργῆσαι τῶν Ἰουδαίων, ἤτοι τὸν ἀμνὸν, τὰ ἄζυμα, τὰς πικρίδας, αὐτὸ τε τοῦτο τό, ἰσταμένους καὶ ὑποδεδεμένους τοὺς πόδας, καὶ τὸ μετὰ βακτηρίας ἐσθίειν τὸ πάσχα, ἐτι δὲ καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς μάρτυρας, νομικούς, τοὺς τὸ πάσχα διὰ τοῦ ποτηρίου σημείου ἐκείνου σαλπίζοντας, κωλύει κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, εἰς τέσσαρες καὶ δεκάτην καὶ ἡμισυ ἡμέραν γενέσθαι τὴν τῆς σελήνης ἀπόλυσιν, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν συνήθειαν, ὀφειλούσης γενέσθαι τῆς ἀπολύσεως κατὰ τὴν Ἐην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος τοῦ μηνὸς ἐκείνου, ἐν ᾧ καὶ ἡ ἰδ'. ἡμέρα τῆς σελήνης¹ ἡμέρα ἔτυχε, καὶ ἐν ἣ ὁ Χριστὸς καὶ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ ὑπερφῶ ἀναπεσὼν παρέδωκε διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ ἰδοὺ Πάσχα, ἄνευ ἀμνοῦ, χωρὶς ἄζυμων καὶ πικρίδων· οὐπω γὰρ ἦσαν ταῦτα παρὰ τῶν Ἰουδαίων εὐτρεπισθέντα μεταβαλὼν τὰ τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν νέαν Διαθήκην, ὅσον φερ' εἰπεῖν, τὸν Ἑβραϊκὸν καὶ σαρκικὸν νόμον εἰς τὸν πνευματικὸν τὸν τῆς χάριτος.

Τὸν ἀμνὸν εἰς τὸν αἶροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὃς ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Χριστὸς.

Τὰ τῆς νεκρώσεως ἄζυμα, εἰς τὸν ζωτικὸν ἄρτον καὶ ἐπουράνιον.

Τὰς πικρίδας, εἰς τὸ ζωηφόρον αὐτοῦ πάθος.

Ἐν μὲν γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν Κύριον, ἐπιθυμίαν, ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, τῆς ὥρας δηλαδὴ φθασάσης τοῦ πάθους αὐτοῦ, τὸ οἰκεῖον ἐκάλεσε Πάσχα. Ἐν δὲ τῷ γενέσθαι, τηνικαῦτα, τὸ σημεῖον διὰ τοῦ ποτηρίου ἐκείνου, τὸν ἀμνὸν κατήργησε, τὰ ἄζυμα καὶ τὰς πικρίδας. Πρὸ γὰρ τοῦ γενέσθαι τὸ σημεῖον καὶ πρὸ τοῦ σαλπίσαι, οὐκ ἦν νομοθετημένον ἐτοιμάσαι ταῦτα, καὶ τὸ πάσχα φαγεῖν. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ πέμπτῃ, ἐν ἣ ἔμελλε γενέσθαι ἡ τῆς σελήνης ἀπόλυσις καὶ οὐκ ἐγένετο, ἀναπεσὼν παρέδωκε τὸ οἰκεῖον πάσχα τοῖς μαθηταῖς καὶ τὸ νομικὸν καταργήσας κατέπαυσεν.

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι τὴν ψῆφον ἀπολωλεκότες, τότε τὸ πάσχα, διὰ τὸ μὴ τὸ σημεῖον κρίσει Θεοῦ γενέσθαι, μετὰ τὸ ταφῆναι τὸν Κύριον ἐν τῇ

1. Psalm: 80 ὁ Κρούσιος σημειοῦται.

ἐσπέρα, τὰ ἄζυμα παρανόμως ἔφαγον. Ὡς εἶναι δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι τῇ πέμπτῃ ἐκεῖνη ἄρτος ἦν καὶ οὐκ ἄζυμον, ὃν καὶ ἀντίτυπον τοῦ σώματος αὐτοῦ παρέδωκεν ἡμῖν διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐσθίειν τοῖς χριστιανοῖς, οὕτως εἰπὼν¹ λάβετε φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιὰ πᾶσα θεία Γραφή ἄλλον εἶναι τὸν ἄρτον λέγει καὶ τὸ ἄζυμον². Ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραάμ σάττα λέγει τρία, ἐπὶ δὲ τοῦ Λώτ, ἄζυμον. Ὁ δὲ Μωϋσῆς καλέσατε, εἶπε, Ραγουήλ ἕνα φάγη ἄρτον τοῦτο ἐστὶ τὸ τῆς θείας Γραφῆς ἔθος, οὔτε τὸ ἄζυμον ἄρτον λέγειν, οὔτε τὸν ἄρτον ἄζυμον. Ἐπεὶ τί ἂν ἐμποδῶν ἐγένετο τοῖς Ἐθαγγελισταῖς τὸ εἰπεῖν, λαβῶν ὁ Κορὸς ἄζυμον εὐλογήσας καὶ κλάσας ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς.

Ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ τότε εἶναι ἄζυμον (οὐπω γὰρ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἠτοιμάστω) λαβῶν εἶπεν ἄρτον ἄζυμον.

Ἰστε οὖν ὅσοι περὶ τὴν Ἀρμενίαν ἐστέ, ἢ καὶ ἄλλοι ἄζυμιται, ὅτι ἄζυμων μετέχοντες εἰς τὴν Ἀπολλιναρίου καὶ οὐκ οἶδα τοῦ ἄλλου περιπίπτετε αἵρεσιν. Ἐκεῖνος γὰρ σῶμα μόνον ἄψυχόν τε καὶ ἄνου προσειληφέναι τὸν Κύριον ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας καὶ Θεοτόκου, ὅπερ ἐστὶ νεκρὸν. Καὶ ἔτι οἱ τὰ ἄζυμα ἐσθιόντες εἰς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ νεκρὰν ἐσθίουσι σάρκα καὶ οὐ ζῶσαν: ἢ γὰρ προζύμη ἀντὶ ψυχῆς τῷ φυράματι, τὸ δὲ ἄλας, ἀντὶ δὲ νοός. Ὑμεῖς γὰρ φησὶ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, ἔφη ὁ Κύριος, ἐστέ τὸ ἄλας τοῦ κόσμου, ἦτοι οἱ νοῦν καὶ οἱ νοῆσαι παρέχοντες τῷ κόσμῳ τὴν θεογνωσίαν, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἣτις οὐκ ἄλλο τί ἐστίν, εἰμὴ ἕνα γινώσκουσι σέ, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ὃν ἀποστείλας Ἰησοῦν Χριστόν, σωτήρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Ὁ οὖν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς θεάνθρωπος ὢν, καὶ σῶμα ἐμψυχον τε καὶ ἔνονον ἔχων διὰ τοῦ τελείου ἄρτου τοῦ διὰ προζύμης καὶ ἄλατος τελειομένου, εἰκότως παρέδωκεν ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς Κινητῆς Διαθήκης, εὐλογήσας αὐτὸ καὶ εἰπὼν³. Λάβετε φάγετε καὶ τὰ ἐξῆς: ἀλλὰ πικρακαλοῦμεν ὑμᾶς ἀδελφοὶ ἀπαρνησάμενοι τὸ τοιοῦτον ἑτερόδοξον τὸ περὶ τῶν ἄζυμων ὡς βλαβερὸν καὶ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν προφηκῶς παράδοσιν ὃν, μᾶλλον δὲ ὡς αὐτῷ τῷ Κυρίῳ ἀντιρθεγγόμενον τολμηρῶς, καὶ ἐξομωσάμενοι τῆς ὀρθοδόξου πίστεως νουνεχῶς ὡς σοφοί, σοφῶς ἀντέχουσι, καὶ ἡμῖν ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ συμφρονήσοιτε εἰς δόξαν τοῦ εἰρηναρχοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν τινα πίστιν ὀρθόδοξον τὸ ἅγιον ἐβεβαίωτε πνεῦμα, τὸ λαλήσαν διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Εἴθε

1. Ἐν τῇ ψα: Ergo azyma tunc parata, D[omi]nus coenom S. instituerunt.
2. πρόληψις: ἄζυμον et ἄρτον non idem esse λέγει ὁ Κρούσιος.
3. Ideo fratres deponite azymi errorem.

οὖν ἐν σῶμα γενοίμεθα¹, ἵνα δοξασθῇ ὁ Χριστὸς καὶ ἀντιδοξάσῃ ὑμᾶς τοῦ φαίνεσθαι καὶ εἶναι φωστῆρας τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγον ζωῆς ἔχοντας καὶ ἄλας τῆς γῆς, ἡγουν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας τυγχάνοντες εἰς τὸ διδόναι χάριν τοῖς ἀκούουσι τὸν ἐν ἄλατι ἡρτυμένον λόγον ὑμῶν εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ ἐνώσοντος ὑμᾶς Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ μόνῳ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀξύμων λόγου.

*Ἐγραφον κατ' Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον ἐ. ἔ.

Νέον Κουρί
(Θεσσαλονίκης)

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ
*Ἀρχων διδάσκαλος τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

1. ὁ Κρ: utinam concordemus.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

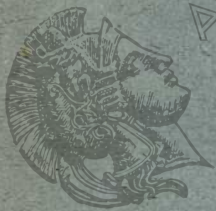
007000021852

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ